

**UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Institut mezioborových studií Brno**

Výchovné prostředí jako jeden z faktorů kriminality mládeže

DIPLOMOVÁ PRÁCE

**Vedoucí diplomové práce:
PaedDr. Tomáš Hák, PhD.**

**Vypracoval:
Bc. Bedřich Chasák**

Brno 2009

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma „Výchovné prostředí jako jeden z faktorů kriminality mládeže“ zpracoval samostatně a použil jen literaturu uvedenou v seznamu literatury.

Praha 14. 2. 2009

.....
Bedřich Chasák

Poděkování

Děkuji panu doc. Ing. Antonínu Řehořovi, CSc. za velmi užitečnou metodickou pomoc, kterou mi poskytl při zpracování mé diplomové práce a panu PaedDr. Tomáši Hákoví, PhD. za vedení diplomové práce.

Bedřich Chasák

OBSAH

Úvod	5
1. Socializace	7
1.1 Sociální učení	11
1.2 Charakteristika období života od narození po adolescenci	13
1.3 Dílčí závěr	19
2. Výchovné prostředí jako faktor příčin a podmínek vzniku delikvence mládeže	22
2.1 Vliv rodinného prostředí	24
2.2 Vliv školního prostředí	31
2.3 Vliv mimoškolní výchovné a vzdělávací činnosti	32
2.4 Vliv okolí a party	35
2.5 Dílčí závěr	37
3. Kriminalita a mládež	38
3.1 Kriminalita obecně	38
3.2 Specifické znaky trestné činnosti mládeže	38
3.3 Vývoj kriminality mládeže v České republice	42
3.4 Kriminalita mládeže v současnosti	44
3.5 Trestní odpovědnost a problematika snížení její hranice	45
3.6 Druhy trestů - opatření vůči mladistvým a dětem mladších patnácti let	48
3.7 Typy ústavní výchovy	51
3.8 Vězení	54
3.9 Odnětí svobody a jeho vliv na člověka	55
3.10 Dílčí závěr	56
4. Prevence kriminality	58
4.1 Dělení prevence	61
4.2 Zásady prevence	63
4.3 Prevence ve školním prostředí	65
4.4 Volnočasové aktivity	68
4.5 Dílčí závěr	69
5. Praktická část - uvedení do problematiky, metoda výzkumu	71
5.1 Cíl výzkumu	72
5.2 Příprava a postup při realizaci dotazníkového šetření	72
5.3 Hypotézy výzkumu	74
5.4 Zpracování dotazníku	75
5.5 Dílčí závěr - výsledky výzkumu	78
Závěr	80
Resumé	81
Anotace	82
Seznam použité literatury	83
Seznam příloh	87

Úvod

Tato práce se zabývá problematikou kriminality mládeže. Téma bylo zvoleno zejména proto, že se kriminalita stala během minulých desetiletí masovým sociálním jevem, přičemž mezi pachateli dnes již téměř všech trestných činů roste podíl dětských a mladistvých pachatelů.

V práci se klade důraz zejména na vývoj kriminality mládeže, její specifické znaky, v neposlední řadě pak příčiny a podmínky, které vedou k jejímu vzniku. Konkrétně se zaměřuji na vliv výchovného prostředí, ve kterém mládež vyrůstá a dospívá, na vliv rodinné výchovy, školních a mimoškolních institucí a dalších sociálních zařízení, skupin a jednotlivců, které mají možnost působit na konkrétní osoby a určovat směr jejich dalšího vývoje.

Cílem diplomové práce je popsat a analyzovat životní styl osob mladších 18 let a pokusit se mu porozumět v co nejširší škále jeho aspektů. Rozebrat vliv výchovného prostředí, které na mládež působí a zjistit, do jaké míry může výchovu jedince ovlivnit. Dílčími cíli je zjistit, co vede mládež k antisociálnímu chování, zamyšlení se nad tím, v čem spočívá podstata jejich amorálnosti se znaky trestnosti. Dále uvést zjištění, jakými vývojovými fázemi trestná činnost mládeže prochází, čím je podmíněna. Jak již bylo naznačeno, jedním z cílů je i zadokumentovat specifika kriminality mládeže a v neposlední řadě budu řešit i otázku odpovědnosti pachatele, jeho věku a případného trestního postihu.

Hlavním cílem výzkumné části, založené na metodě kvantitativního výzkumu - dotazníku, je získat co nejvíce relevantních informací o problémové mládeži a výchovném prostředí, z něhož pochází. Analýzou konkrétních výpovědí v základních otázkách se pokusím aspoň částečně nalézt příčinnou souvislost mezi výchovným prostředím a trestnou činností mládeže. Budu se snažit zjistit a pochopit důvody protiprávního jednání, okolnosti a podmínky, za nichž k trestné činnosti dochází.

Práce je rozdělena do pěti hlavních kapitol a dílčích podkapitol. Po pojednání o socializaci následují kapitoly zaměřeny na problematiku týkající se kriminality mládeže obecně a prevenci sociálně patologických jevů. Pátá kapitola je věnována již samotnému výzkumu.

Uvědomuji si, že téma, které bylo zpracováno, je velmi široké a nelze v této práci postihnout vše, co je s ním spojené. Také si uvědomuji, že v minulosti vzniklo již mnoho odborných textů o kriminalitě mládeže. I přesto věřím, že výzkum patří k důležitým metodám boje s tímto společenským zlem. Také vím, že tento boj zdaleka nekončí.

Při zkoumání tohoto problému jsem získal řadu nových informací a doufám, že pomohou i jiným, kteří se chtějí o tomto celospolečenském problému, který nás denně obklopuje, dozvědět něco bližšího a podrobnějšího.

1. Socializace

Sociální aspekt společenského života je spatřován v takovém prostředí, které poskytuje člověku prostor, v němž by dokázal své osobní zájmy synchronizovat se společnými, tak aby byly všeobecně prospěšné. To je nutný předpoklad pro účinné prosazování cílů a zájmů skupin či pro obranu před tím, co může společnost ohrožovat. Posilování soudržnosti slouží respektování konvencí, zvyků, norem a hodnot. Výklad problematiky začnu socializací.

Zjednodušeně lze říci, že v případě socializace jde o proces začleňování jedince do skupiny, do společnosti. V průběhu tohoto procesu dochází k proměnám, jimiž se jedinec vzdaluje od výchozího stavu novorozeněte a stává se z něho člověk jako kulturní bytost schopná fungovat ve složitém systému lidské společnosti. „*Je to nesmírně významná přeměna, znamenající přechod z říše přírody do říše lidské kultury a na ní založené lidské společnosti*“ (Gillernová, Buriánek, 1995, s. 68). Podobně se vyjadřuje Nakonečný (1999), když tvrdí, že člověk přichází na svět jako biologické individuum svého druhu a stává se společenskou bytostí se specificky lidskou psychikou. Stejný autor pak zároveň upozorňuje, že člověk nepřichází na svět jako nepopsaná deska a není utvářen ve svém vývoji jen svou individuální zkušeností. Už při svém narození si přináší na svět určité vrozené předpoklady, vlohy, které mohou být zděděné po rodičích, nebo dispozice získané v průběhu prenatálního vývoje.

Právě na bázi tohoto systému vrozených sklonů se socializace odehrává. Jde o proces, který probíhá po celý životní cyklus. Nekončí tedy s dosažením dospělosti a s přijetím odpovídajících společenských rolí. Dítě nejdříve komunikuje se svými rodiči a učí se jednoduchá slova, později si osvojuje pravidla chování. Příkladem rodičů, hraní si s vrstevníky a školní docházkou, se dítě učí jednání, které je od něj společností očekáváno. Hovoříme o tom, že si během tohoto procesu osvojuje normy, hodnoty, sociální role a spoustu dalších dovedností.

Socializace zabezpečuje vrůstání člověka do společnosti a kultury a znamená tedy získávání sociálních dovedností, návyků a postojů potřebných pro styk s lidmi, pro přejímání různých společenských rolí, morálních i jiných norem společnosti. Co je podstatou, bližším cílem a jaké jsou činitelé socializace, to bude vymezeno na následujících stránkách této práce.

Socializací se běžně rozumí takové sociální procesy, v jejichž průběhu si dítě osvojuje sociální normy a hodnoty a utváří si své vlastní já. Socializace se týká všech, nikdo není imunní vůči reakcím a podnětům jiných lidí. Cílem socializace je tedy zformovat bytost, která se bude o samotě chovat tak, jako by byla pod stálým dohledem ostatních členů skupiny. Toho lze dosáhnout pouze tím, přijme-li jedinec za své hodnoty, normy a měřítko své kultury. „*Socializace utváří způsob jednání a formuje tendence k reagování v různých situacích. Díky ní se stává biologický tvor sociální bytostí*“ (Mucha, 2004, s. 144). Tuto myšlenku bych mohl blíže rozebrat.

Jeden známý citát totiž říká, že člověk se nerodí lidským, ale lidským se stává v procesu výchovy. To si lze vysvětlit tak, že člověk je od okamžiku narození vystaven vlivům existujících zařízení, názorů, způsobů výchovy, víry a hodnot, které tvoří kulturní rámec, do kterého vstupuje a kterým je osobnostním vývojem formován. Jeho osobnost se tedy vytváří v průběhu ontogenetického vývoje působením různých činitelů. Přejímá postoje, hodnoty a jednání přiměřené dané kultuře, a to prostřednictvím těch, kteří hrají důležitou úlohu v jeho životě - rodiny, přátel, učitelů, spolupracovníků, názorových vůdců, politických stran, životních vzorů. Socializace může působit i prostřednictvím lidí na ulici, vlivem masových komunikačních prostředků, četbou knih a časopisů. Některé prameny v této souvislosti uvádějí, že socializace má někdy specifickou podobu záměrného působení (výchovy, cílevědomého postupu k osvojení určité dovednosti nebo návyku), ale přitom neustále působí různé socializační stimuly nezáměrné, živelně, a to působením filmů, reklam, knih, ale také vzorů dospělého. Je běžné, že mezi záměrným a nezáměrným působením se objevují rozpory, které se odrážejí na individuálním vývoji jedince a mohou ho ovlivňovat příznivě nebo nepříznivě.

Odborníci se shodují na tom, že mimořádně velký vliv na jedince má právě sociální prostředí. Tímto prostředím může být v případě dětí a dospívajících rodina, škola, skupina vrstevníků, zájmová instituce a další. Je nutné se dozvědět co nejvíce o prostředí, v němž dítě žije a které na něj působí, protože jen tak můžeme dětem a dospívajícím porozumět a volit správné výchovné postupy. Bronfenbrenner (1989) v této souvislosti rozlišuje mikroprostředí, mezoprostředí, exoprostředí a makroprostředí. Setkáváme se však i s jinými typy prostředí, a to nejen podle velikosti prostoru, ale i povahy realizované činnosti, charakteru, jímž je prostředí tvořeno i na základě dalších kritérií. Mikroprostředí je vymezeno jako bezprostřední prostor, v němž jedinec pobývá. Zde je v bezprostředním styku s lidmi, kteří jsou spolu s ním součástí tohoto prostoru.

Z uvedených tezí vyplývá, že mikroprostředí souvisí zejména s rodinou.

Rodina je s procesem socializace spjata nejúžeji. Právě zde si jedinec vytváří základy sebeuvědomování. *„Rodiče zpravidla v rámci vlastních norem a hodnot usilují, aby se jejich dítě stalo samostatnou suverénní dospělou bytostí.... V počátečních stádiích si právě zde jedinec osvojuje svoji příslušnost k pohlaví ve smyslu očekávání přiměřeného chování, postojů a aktivit hochů a dívek“ (Mucha, 2004, s. 27).*

Od určitého věku dítěte rodina nemůže zabezpečit jeho komplexní rozvoj a je v tomto směru odkázána na spolupráci se školou či jinou výchovnou institucí. Výchova dítěte v rodině je ve srovnání se školní výchovou výrazně individuální, a to jak ve svých podmínkách, tak při užívání výchovných metod, prostředků a forem. **Škola** má k dispozici odborně připravené učitele, vychovatele, speciálně upravené programy a organizaci výchovně - vzdělávacího procesu. Hlavním posláním školy je vyučovat a vychovávat. Tradiční funkcí školy je poskytovat vzdělání žákům příslušných věkových skupin v organizovaných formách podle určitých vzdělávacích programů. Pojetí a funkce školy se mění se změnami společenských potřeb. Škola se stala místem socializace žáků, podporujícím jejich osobnostní a sociální rozvoj a připravujícím je na život osobní, pracovní i občanský. Postupně škola ztratila monopol na vzdělání, stále více se otevírá životní realitě a sblížuje se s neformálním vzděláváním. Škola přináší dítěti nové učební činnosti, klade vyšší a vyšší požadavky na poznávací procesy, jako je paměť, pozornost, vytrvalost a sebeovládání, a rozvíjí tyto procesy, stavy a vlastnosti. Vede dítě k osvojení mnoha vědomostí a dovedností, podněcuje jeho zájmy, rozvíjí jeho sebehodnocení. Škola je tedy významným prostředkem socializace.

Důležitý, a s věkem dětí rostoucí, socializační vliv mají vrstevníci. Vrstevnické skupiny působí zejména v období adolescence. Nejsou to jen přátelské skupiny a party, ale také gangy mladistvých, zájmové skupiny, které tvoří socializační prostředí a přispívají často adolescentům při pocitech nezávislosti, a to především ve smyslu oslabování rodičovské autority. Jsou to právě vrstevnické skupiny, kde nejsilněji působí principy nápodoby a imitace. „Vrstevníci slouží jako nezastupitelný faktor vrůstání do světa zodpovědnosti dospělých. Doma teenager čelí rodičovské dominanci, ve škole musí soupeřit s autoritou učitelů. Svět vrstevníků tak otevírá jedinečné a nezastupitelné prostředí, kde se mladý jedinec může uplatnit jinde nemyslitelným způsobem právě v aréně generační rovnosti“ (Sekot, 2002, s. 27).

Další vliv mají na jedince **sdělovací prostředky a informační technologie.**

Masová média, zejména posledního století, posilují svůj vliv na proces socializace. Nejoblíbenějším médiem je televize, v závěsu za ní internet. Jak uvádí Sekot (2002) „Televize umožňuje imitaci životních rolí, ale nedokáže účinně podporovat komplexnější a hlubší proces učení a vzdělávání se. K závažným socializačním aspektům masových médií patří často pouze trpce a bez možnosti odporu konstatovaná skutečnost šíření kultu násilí na televizních obrazovkách“ (Sekot, 2002, s. 27-28). Právě negativní vliv masových médií na mládež je třeba v souvislosti se socializací také zmínit, a to z toho důvodu, že u mládeže ve věku 10 - 18 let zabírá sledování televize až 120 minut denně. Z této doby přibližně 11 minut zabírá reklama (Duspiva, 2003). Negativní důsledky vlivu elektronických médií na děti a mládež jsou obecně známy, jde o viditelné a zřejmé obsahové vlivy (obsažené v programech rozhlasu a televize) - jako je násilí, sex a krutost, a cílené ovlivňování diváka. Tedy vědomá a podprahová reklama.

Dalším socializačním činitelem je **pracoviště**. To, zejména v dospělém věku, stvrzuje socializační roli jedince, když dětem a mladým lidem připomíná funkci závazků a povinností.

Důležitým socializačním činitelem je i **stát** ve smyslu forem vlády a správy věcí veřejných. Jeho úloha je mnohdy zpochybňována. Uvolňování ochranných funkcí rodiny však zpětně působí právě na posilování veřejné sféry. Stát figuruje coby významný faktor v oblasti zdravotní a sociální péče.

Všechny činitele vývoje a všechny oblasti výchovy se navzájem prolínají, doplňují a ovlivňují. Nedostatky v kterémkoliv z nich se mohou projevit negativně i v jiné oblasti, navzájem však může docházet ke kompenzaci. Podíl vlivu jednotlivých činitelů je u každého jedince jiný. Každá osobnost je individuální, každý má pro svůj vývoj odlišné podmínky, různé jsou i životní osudy a cesty. Právě tedy i působení rodiny či školy má pro jednotlivce odlišný význam. Budoucí život dětí mohou ovlivnit i různé způsoby **trávení volného času**. Podíl výchovy mimo vyučování může být zanedbatelný, může se však stát i činitelem, který závažným způsobem změní život člověka.

V dnešní době je to právě role volného času, která vystupuje do popředí, neboť obě zbývající instituce nejsou schopny dostatečně zajistit to, co dítě potřebuje. U rodiny je to výsledkem zkracování času, který rodiče dítěti věnují, a u školy nedostatkem podnětů, které vedou ke komunikaci a aktivitě.

Pávková (1999) tvrdí, že na vývoj dítěte mají vliv především tři oblasti aktivit: prostředí rodiny, školy a právě volný čas. „Osobnost člověka, jeho individualita se

utváří v průběhu ontogenetického vývoje působením různých činitelů. Určité předpoklady si dítě přináší na svět už při svém narození. Jedná se o vrozené předpoklady. Již v okamžiku početí začínají na dítě působit vlivy prostředí, které je formují. Zvláště velký vliv na vývoj jedince má sociální prostředí. Záměrné a cílevědomé působení na člověka, nejčastěji na dítě, nazýváme výchovou“ (Pávková, 1999, s. 35.)

Klíčovou roli při výchově dětí tedy hraje rodina. Zejména v období adolescence se stávají nezastupitelným činitelem vrstevnické skupiny. Za velmi výrazné se obecně považuje působení hromadných sdělovacích prostředků a informačních technologií. Výchovné působení rodiny doplňují předškolní zařízení a později škola, jako jeden z nejvýznamnějších výchovných činitelů. Volný čas dětí a mládeže a jeho naplňování pozitivními aktivitami hraje významnou roli při utváření osobnosti mladého člověka a při jeho pozitivní socializaci. Zcela dominantní postavení vzhledem k osvojení si aktivit ve volném čase má rodina.

Jak jsem již uvedl výše, společnost, jako celek, socializačně působí na jedince prostřednictvím různých činitelů. Funkci činitelů socializace mohou plnit nejrůznější sociální skupiny, do nichž je jedinec začleněn, a nejrůznější osoby, s nimiž jedinec vstupuje do různých vztahů. Hlavními činiteli socializace jsou takové sociální skupiny, do nichž je jedinec včleněn relativně trvale, a které proto mají možnost dlouhodobého působení. V případě dětí a dospívajících jde, jak jsem zmínil, především o rodinu, školu, vrstevnickou či zájmovou skupinu. Mezi činitele socializace počítám také sdělovací prostředky.

Jedinec, který se začleňuje do společnosti, je aktivní. Tato jeho aktivita se může projevat tím, že si sám může vybírat mezi vlivy, které na něho působí. V tomto směru záleží i na jeho individuálních zvláštностech. Dítě tedy není jen pasivním příjemcem socializačního působení. Je subjektem i objektem socializačních vlivů, což znamená, že přijímá i předává podněty k vrůstání do společnosti. Důkazem toho může být právě už malé dítě, které ovlivňuje své rodiče v jejich projevech a činnostech, ale i v jejich přáních a směřování.

1.1 Sociální učení

Socializační působení se uskutečňuje prostřednictvím procesů sociálního učení v několika formách. Sociální učení je proces, kterým si člověk získává a uplatňuje

sociální zkušenosti v nových sociálních situacích. Výsledkem sociálního učení je osvojení si určitých sociálních rolí, postojů, rozhodovacích strategií, způsobů jednání a chování. Sociální faktory mohou učení napomáhat, ale někdy ho též tlumit či blokovat.

Za obecné mechanismy sociálního učení považujeme asociaci (podmiňování), observaci (odezírání), zpevnování (posilování). Vedle nich rozlišujeme anticipaci (očekávání), nápodobu a identifikaci (ztotožnění).

Od raného dětství probíhají dvě základní formy sociálního učení - sociální učení posilováním, to je založeno na užití odměn a trestů. Posílení přitom přichází od druhé osoby, popřípadě od sociální skupiny. Napodobování se užívá od raného dětství při osvojování nesčetných způsobů chování ve vztahu k druhým lidem, kdy dítě napodobuje své rodiče, starší děti. Napodobuje i řeč, mimiku a gestikulaci, projev citů. Napodobování může být uvědomělé či neuvědomělé. Dalšími formami sociálního učení tedy jsou:

- Observační či zástupné učení (pozorování). Není však vždy nutné, aby byl odměněn či potrestán přímo jedinec. Stačí, že pozoroval případy, kdy byl za určité chování odměněn nebo potrestán někdo jiný. Podle toho si jedinec osvojí způsoby chování a jednání. Cílem je, aby si osvojil takové způsoby chování a jednání, za které bude sociálně odměňován jako model.
- Sociální anticipace (předvídaní chování). Jednotlivci i sociální skupiny projevují očekávání, jak se bude jedinec chovat. Dítě učinilo zkušenost, že dříve nebo později je nezbytné chovat se tak, jak to druzí očekávají a požadují, v opačném případě dochází k menším i větším nepříjemnostem, k trestům.
- Identifikace (ztotožnění) je nejvyšší formou sociálního učení. Je blízká napodobování a někteří autoři mezi napodobováním a identifikací nerozlišují. Identifikace je záměrné úsilí o převzetí způsobů chování modelu, jeho cílů, způsobů života. Jedinec si osvojuje způsoby chování, hodnotových orientací a norem, které percipuje jako podstatné znaky svého modelu. Tím dochází k převzetí cílů, hodnotových orientací a norem, k formování motivace a rysů osobnosti. Na rozdíl od výše uvedených forem sociálního učení, které regulovaly proces učení dítěte zvenčí, je identifikace prostředkem autoregulace, sebeřízení, sebevýchovy.

1.2 Charakteristika období života od narození po adolescenci

V souvislosti se socializací a sociálním učením se někdy hovoří o vývojových úkolech, které má člověk pro potřeby svého společenského začlenění zvládnout v určitém věkovém období. Jinými slovy socializace probíhá podle jakéhosi programu obsahujícího sled vývojových úkolů. Jejich obsah a časový rozvrh vychází z historické zkušenosti lidstva jako takového i ze zkušenosti určité kultury a respektuje zpravidla průměrný vývoj nervové soustavy a osobnostních předpokladů v populaci.

Různé proměny, jimiž jedinci v průběhu života procházejí, se na první pohled zdají být podmíněny biologicky, od dětství přes dospělost až k smrti. Ve skutečnosti je celá věc mnohem složitější. Jednotlivá stadia lidského života nemají jen biologickou, ale také sociální povahu. Ovlivňují ji kulturní rozdíly a materiální podmínky lidského života v různých typech společností.

Ontogeneze je termín označující vývoj jedince. Ontogenetický vývoj jedince tedy pojednává o jeho celkovém fyzickém a psychickém vývoji od samého počátku života až po jeho konec. Celkový vývoj jedince je závislý na mnoha faktorech, které jeho vývoj ovlivňují. Velmi podstatným faktorem jsou dědičné dispozice, které po svých předcích dědíme, ale i prostředí, ve kterém žijeme.

Prameny, zabývající se otázkou ontogeneze, se ve vymezení základních etap různí. Některé (Alan, 1989) uvádějí jen čtyři základní fáze - dětství, mládí, dospělost a stáří. Tyto se následně dělí. V této práci se při vymezení periodizace psychického vývoje budu držet pramenů Matějčka, Heluse a dalších, především Langmeiera a Krejčířové, kteří uvádějí základních dvanáct fází. Proces socializace tedy souvisí s rozdělením na tato základní stadia v životě člověka.

Prenatální období je období nitroděložního vývoje, které začíná od doby početí do doby narození a zpravidla trvá devět měsíců. Plod se vyvíjí v matčině děloze, kde důležitou úlohu zastává placenta, která zprostředkovává spojení mezi plodem a matkou. Pupečnickem je plod spojen s placentou, která plní své funkce pro zdárný vývoj plodu. Kolem třetího měsíce těhotenství plod začíná vykazovat samovolné pohyby. Začátkem pátého měsíce plod reaguje na zvukové, vizuální podněty, na tlak i na bolest (Langmeier, Krejčířová, 2006). Na tom, jak se bude plod vyvíjet, závisí mnoho faktorů a informací o zdravotním stavu matky, prostředí ve kterém žije, výživě matky, závislostech apod.

Novorozenecké období trvá do jednoho měsíce věku dítěte. Za nejdůležitější komunikaci je považován tělesný kontakt a citový vztah mezi matkou a dítětem. Pohyby jsou přirozené a dítě reaguje i na vnější podněty. Dítě většinu času během dne prospí a jeho výživou je mateřské mléko. Dítě reaguje na své uspokojení potřeb pláčem a křikem, kde se vyvíjí potřeba kontaktu s matkou a tím i prvotní sociální potřeba. V tomto období nastávají emoční reakce, jako jsou projevy libosti či nelibosti při omezení pohybů a také první úsměv. Rodičovská péče o dítě, především matky, umožňuje rychlé učení a rozvíjení novorozence.

Kojenecké období trvá do 1 roku, kdy je velmi důležité kojení a spojení mezi matkou a dítětem. Tělesný vývoj v tomto období je velmi prudký, hmotnost se zvýší na trojnásobek své novorozenecké váhy a jeho výška o polovinu. Toto období spočívá ve výrazném psychickém, ale i fyzickém rozvoji. Zároveň jsou již zřejmé individuální rozdíly jednotlivých dětí v chování, prožívání i celkovém vývojovém trendu. Nejvýznamnější vývojové pokroky tohoto období, jako je rozvoj lokomoce a řeči, směřují k osamostatnění dítěte a jeho větší expanzi do prostředí, ve kterém žije. „V kojeneckém věku dochází za normálních okolností ke značnému rozvoji motoriky. S rozvojem pohybových dovedností souvisí i vývoj poznávacích procesů a socializace“ (Vágnerová, 1996, s. 5).

Erikson (1963) toho období charakterizuje jako období receptivní. Dítě přijímá od druhých. Smyslem této fáze je získat základní pocit důvěry v život a zbavit se negativně působící nejistoty a nedůvěry v lidi a svět. Jeho naplnění je významně spojeno s adekvátností mateřské péče. „Dítě musí nejprve navázat a prožít blízký vztah s matkou, aby mohlo získat potřebné zkušenosti, a teprve potom se z této vazby stále více uvolňuje a rozšiřuje svoje sociální kontakty. To je ovšem lokalizováno až do pozdějšího časového období“ (Vágnerová, 1996, s. 5).

O důležitosti vazby na matku pojednává ve svém díle i Mucha (2004). Kojenec dokáže rozeznat svou matku ve věku tří týdnů, dosud ji ovšem nevnímá jako osobu. Vazba dítěte na jeho opatrovníka se upevňuje až po sedmi měsících života. Do té doby nevede oddělení od matky k žádným konkrétním protestům a ten kdo ji nahradí, bývá obvykle přijat, aniž by se obecně změnila reakce dítěte. Zároveň je to doba, kdy si postupně začíná uvědomovat matku jako konkrétní osobu, která existuje, i když právě není v bezprostřední blízkosti dítěte. Vytváření vazeb ke konkrétním jedincům je jedním z mezníků v socializaci. „Primární vztah, který vzniká obvykle mezi dítětem a matkou, představuje obrovskou citovou investici. Na jeho základě se pak začínají rozvíjet složitě

procesy sociálního učení“ (Mucha, 2004, s. 146).

Celkově lze o kojeneckém období říci, že je dobou výrazného psychického i fyzického rozvoje.

Batolecí období je doba 2 a 3 roku života dítěte. Tělesný vývoj není tak prudký jako v období kojeneckém, ale stále je růst značně silný. Jde o období výrazného osamostatňování. Rychlost růstu se výrazně zpomaluje, ale odehrávají se významné vývojové změny, mimo to dochází k rozvoji podstatných schopností a dovedností, které umožňují kvalitativně vyšší úroveň psychických projevů v oblasti chování, ale i v oblasti prožívání. Hlavní vývojový úkol spočívá v odpoutání se ze symbiotické vazby s mateřskou osobou a utvoření vlastního „já“. To doprovází i získávání nových sociálních dovedností druhého roku, kdy je dítě dost zralé pro pochopení, co se od něho požaduje, a kdy již rovněž může vůlí ovládat svěrače i rozumět slovnímu pokynu.

Dítě se v tomto věku učí rozumět světu a chápat jeho řád. V rodině získává zkušenosti, které mu umožňují chápat normy, které omezují jeho chování a možnosti vlastní osobnosti. Lepší motorika dává dítěti možnost samostatného pohybu a prozkoumávání okolí. Rychlý vývoj řeči a jazyka umožňuje rozvoj složitějšího uvažování a schopnost učit se.

Dochází také k významnému rozvoji zrakového a sluchového vnímání. Dochází ke změně psychických potřeb. Vliv na vývoj dítěte má právě socializace. Začíná osamostatňování dítěte a také rozšiřování v oblasti sociálních vztahů. Kolem 2 roku se začínají utvářet vztahy s vrstevníky. V tomto věku sice dochází k určité emancipaci dítěte a rozšiřování sociálních vazeb, nicméně je batole stále hodně závislé na matce a nejbližších dospělých. Mucha (2004) k tomu dodává: *„Vztah mezi dítětem, matkou a dalšími lidmi, kteří o ně pečují, se mění na konci prvního roku života. V té době začíná nejen mluvit, ale umí se už také postavit. Ve druhém a třetím roce života roste u dětí schopnost chápat interakce a emoce jiných členů rodiny“ (Mucha, 2004, s. 147).*

Celkový vývoj je patrný rovněž v oblasti sebeobsluhy, v udržování čistoty a hygieny. Velmi významnou a také charakteristickou činností se pro dítě stává hra. Jejím prostřednictvím si děti stále zlepšují koordinaci pohybů a rozšiřují své poznání skutečného života. Zkoušejí si nové schopnosti a napodobují chování dospělých.

Na základě uvedených skutečností lze konstatovat, že hlavním vývojovým úkolem batolícího období je expanze do širšího prostředí a odpoutání se z předchozí symbiotické vazby s matkou. S tím souvisí i rozvoj dětské osobnosti, identity batolete.

Předškolní období začíná ve věku od 3 let a trvá do 6 let věku. Jde o fázi, která bývá označována jako fáze iniciativy. Jejím hlavním motivem je potřeba aktivity a sebeprosazení. „*Tato potřeba měla určitý význam již u batolat, ale vrcholí na zralejší úrovni předškolního věku, kdy děti dobře zvládly samostatnou lokomoci a dovedou lépe ovládat svoje tělo*“ (Vágnerová, 1996, s. 18). V psychické sféře se diferencuje a vyhraňuje určité sebepojetí s typickými vlastnostmi osobnosti. Vývoj pokračuje plynule, ale stále dost intenzivně.

Okolo čtyř let se děti zapojují do kooperativní činnosti, v níž je nezbytná vzájemná spolupráce. Od jednoho do čtyř nebo pěti let se dítě učí kázni a sebeovládání. Asi ve věku pěti let se stává autonomním jedincem, není už pouhým příjemcem péče. V každodenním životě se po svém domově pohybuje téměř nezávisle a odváží se i dál do okolního světa. Poprvé je rozvíjející jedinec schopen trávit dlouhé hodiny v odloučení od rodičů, aniž ho to příliš znepokojuje. S tím souvisí i skutečnost, že v tomto období většina dětí nastupuje do mateřské školky, pokud splňují požadavky, které souvisí s přijetím. V zařízení si osvojují určité vzorce chování a uznávání autorit. Mucha (2004) poznamenává, že žádné dítě nemůže dosáhnout tohoto stadia, pokud mu rodiče nebo někdo jiný neposkytuje péči a ochranu. Jak jsem uvedl, v počátečních fázích života dítěte je nejdůležitější jeho vztah s matkou. Je-li tento vztah narušen, pak to může mít vážné následky v dalším průběhu života.

V padesátých letech dvacátého století se vytvořila teorie mateřské deprivace. U nás se jí zabýval zejména prof. Zdeněk Matějček. Jde o to, že v raném dětství je potřeba, aby nebyla promarněna příležitost vytvořit pevný, stabilní, citově blízký vztah alespoň s jedním dalším člověkem. Pokud si dítě takovou vazbu nevytvoří nebo ji ztratí, projeví se následky velmi rychle. „*Základní podmínkou sociálního vývoje člověka je brzké vytvoření trvalých sociálních vazeb s jinými lidmi. Jde o klíčový prvek socializace ve všech kulturách, jakkoli se jeho konkrétní podoba a výsledky často liší*“ (Mucha, 2004, s. 147).

Nástup do školy je důležitým sociálním mezníkem, který je přesně vymezen a ritualizován. „*Rituál přijetí do školy potvrzuje jednoznačnost změny, dítě získává roli školáka a s ní větší sociální prestiž než jakou mělo v předškolním věku*“ (Vágnerová, 1997, s. 5). Role školáka je jakýmsi formálním potvrzením určité, kvalitativně vyšší, vývojové úrovně. Úspěšné zvládnutí školních nároků je závislé na celé řadě faktorů, které jsou spojeny jak se zráním, tedy genetickou dispozicí, tak s učením, to znamená se zkušeností, ovlivněnou prostředím, ve kterém dítě vyrůstá.

Raný školní věk nebo též mladší školní věk je období od 6 do 11 let života. Název odkazuje na sociální zařazení dítěte, na skutečnost, že se stalo školákem. Vstup dítěte do školy je velkou událostí, která má pro jeho další vývoj dalekosáhlé následky. S nástupem do školy začíná období povinností, objevují se nové vztahy mezi žáky a vyučujícími. Hlavní činností je učení a příprava pro další školní výuku. V této době nastává v tělesném vývoji viditelná změna v růstu dítěte. Jeho pohyby se zdokonalují, zrychlují a jsou přesnější. Mimo to se zdokonaluje také i jemná motorika. Zlepšuje se paměť i jeho logické myšlení je celkově pozornější a vytrvalejší. Je to období sebekontroly a snahy dosáhnout úspěchu. Mezi jedenáctým a dvanáctým rokem se začíná projevovat u žáka zájem o sociální okolí, vazba na rodinu je menší, a objevují se první přátelství mezi opačnými pohlavími. Toto období je charakterizováno jako předpubertální.

Střední školní věk nebo též **pubescence či raná adolescence** je další vývojovou fází. Je vymezena 12 až 15 či 16 rokem života. „*Mezi předchozí fází - raným školním věkem a pubescencí je poměrně ostrý předěl; pravděpodobně jeden z nejostřejších ze všech, jimiž v životě procházíme*“ (Helus, 2003, s. 68). Rozumějme tomu tak, že zatímco raný školní věk je období klidné a vyrovnané, pubescence je věk plný neklidu, dramatické proměny duše i těla. V této době se totiž celkově mění disproporce postavy, váha, výška, tělesná stavba. Proměnami prochází i celkový vzhled, fungování orgánů. Sexuální zrání se pojí se širokým spektrem důsledků prožitkových a názorových, proniká do oblasti toužení, snění, životních plánů (Helus, 2003).

Vnímání i paměť je kvalitně rozvinuta, avšak paměť se stále ještě zdokonaluje a rozumové schopnosti začínají dosahovat nebo již dosahují úrovně dospělého člověka. Řeč je bohatě rozvinuta a mnohdy se objevují v řeči i vulgární výrazy. Hodnocení dospělých je ze strany pubescentů téměř kritické. Navazování sociálních vztahů mezi vrstevníky je v tomto období velmi důležité, protože je plné rozporů a snění. U většiny žáků upadá zájem o školní výuku. Mezi patnáctým a šestnáctým rokem nastává období vzdoru.

Socializací v raném dětství se zabývaly tři teorie, jimž bych nyní chtěl věnovat zběžnou pozornost. V rané fázi socializace je totiž rozhodující proces formování vlastního „já“. Při studiu materiálů týkajících se socializace dítěte, jsem se setkal s klasickými přístupy, a sice Freuda, Meada a Piageta, přičemž Možný (2006) upozorňuje, že Meadův je považován za sociologický. Freudova koncepce se stala základem hlubinné psychologie a Piagetovo dílo považují za své pedagogové. Tyto

teorie vývoje dítěte kladou důraz na různé aspekty socializace. Sigmund Freud se soustředil především na to, jak malé dítě čelí úzkostem a na emocionální aspekty jeho vývoje. Mead věnoval pozornost především tomu, jak se dítě učí používat pojmu „já“. Třetí z významných teoretiků, Jean Piaget, se zabýval především způsoby, jimiž se děti učí přemýšlet o sobě a svém okolí. Ani jedna z těchto koncepcí socializace není plně uspokojující bez odkazu k vysvětlení ostatních. Všechny teorie socializace vycházejí z předpokladu, že charakter člověka je socializací v ontogenezi vytvářen nebo přinejmenším podstatnou měrou spoluvytvářen.

Mead, jak jsem uvedl, věnoval pozornost utváření vědomí vlastního „já“. Podle Meada se malé děti vyvíjejí jako sociální bytosti tím, že napodobují to, co se děje kolem nich. Mead rozlišoval v socializaci dvě fáze. Vývojový stupeň, kdy je dítě schopno si hrát a vyšší stupeň, kdy je schopno zapojit se do hry. V první fázi si dítě hraje na to, že je někdo jiný, ve věku 7-8 let je schopno nejen dokonalého přejímání rolí v interakci, ale i v představivosti. V tomto věku děti mají sklon účastnit se spíše organizovaných her. Zároveň je to doba, kdy začínají rozumět všeobecným hodnotám a mravním normám, jimiž se řídí společenský život. „*V tomto stadiu se dítě učí chápat to, co Mead nazývá generalizovaným druhým, tedy všeobecné hodnoty a mravní pravidla, jež se uplatňují v kultuře, v níž dítě vyrůstá*“ (Mucha, 2004, s. 149.) Mead byl totiž přesvědčen, že jakmile si dítě uvědomí existenci obecných, na něm nezávislých struktur, internalizuje je a ony se stanou součástí struktury jeho osobnosti právě jako generalizovaný druhý.

Piaget kladl velký důraz na schopnost dítěte porozumět světu. Děti nejsou pasivními příjemci informací, ale vybírají si a interpretují to, co vnímají kolem sebe. Piaget je zastáncem názoru, že jedinec prochází různými stadii kognitivního vývoje, tedy učení o sobě a svém okolí. Součástí každého stadia, konkrétně senzomotorického, předoperačního a stadia formálních operací, je pak získávání nových dovedností. Každé stadium přitom závisí na úspěšném dovršení toho předchozího.

Meadova, Piagetova, ale i Freudova koncepce se liší. Jejich podstatou však zůstává objasnění, jak se jedinec stává sociální bytostí, jak si utváří vědomí vlastního „já“ a jak získává schopnost řídit se v interakcích s jinými lidmi určitými pravidly. Jak jsem naznačil, všechny tyto teorie se soustředí na socializaci v raném dětství. Následující odstavce by měly odpovědět na otázku, co nastává v dalších fázích životního cyklu. V souvislosti s tématem mé práce se zaměřím na adolescenci (Mucha, 2004, Sekot, 2002).

„Termínem **adolescence** označujeme poslední věkové období, předcházející dospělosti“ (Helus, 2003, s. 68). Začíná ve věku od 15 let a trvá přibližně do 20 let věku. V tomto období nastává dospívání po psychické stránce. Tato věková skupina se obvykle nazývá jako mladiství, nebo dorost. Tělesný vývoj se v této etapě ustaluje a jedinci dosahují konečné výšky. Orgánová zralost je přibližně ukončena ve dvaceti letech. Motorický vývoj je v této etapě výrazný a zároveň důležitý pro sebehodnocení. Vývoj smyslového vnímání a obzvláště pak zrakového dosahuje v tomto období vrcholného bodu.

Mladí lidé se stávají samostatnějšími a připravují se na budoucí zaměstnání či studium a někteří i na manželství. Vytvářejí se vrstevnické skupiny a vztahy mezi vrstevníky, které se vyznačují vzájemnou soudržností, sounáležitostí a mnohdy i asociálním chováním a jednáním. Objevují se vztahy mezi pohlavími, kdy řada adolescentů vede sexuální život. Období adolescence považujeme za etapu přípravy na budoucí pracovní a rodinný život.

Pojmy dospívající či adolescent jsou specifickými pro moderní společnost. Biologické změny, k nimž dochází v pubertě, kdy se jedinec stává schopným dospělé sexuální aktivity, mají univerzální povahu. Jak uvádí Mucha (2004), v mnoha kulturách tyto změny nemají za následek takový zmatek a nejistotu, s jakými se setkáváme u mladých lidí v moderních společnostech. Zdá se tedy, že jako nová etapa osobního a sexuálního vývoje v moderní společnosti se stále více vyhraňuje stadium mladého dospělého. „Mladí lidé si po dovršení dvaceti let berou oddechový čas, aby mohli cestovat a hledat si místo v sexuálním, politickém a náboženském životě. Vzhledem k prodlouženému období vzdělávání, kterého se dnes mladým lidem dostává, je pravděpodobné, že vliv tohoto moratoria v budoucnosti dále poroste“ (Mucha, 2004, s. 152).

1.3 Dílčí závěr

Socializace je proces vrůstání jedince do společnosti, proces jeho přeměny jako biologické bytosti v bytost společenskou. Socializace probíhá po celý život. V jeho průběhu si jedinec osvojuje kulturu dané společnosti. Odehrává se vždy v nějakém prostředí. Kulturní prostředí, do něhož se jedinec rodí a v němž vyrůstá, má velký vliv

na jeho chování, není však zbaven své individuality, své svobodné volby. Skutečnost, že v průběhu života vstupuje jedinec do interakcí s jinými lidmi, má vliv na jeho osobnost, na hodnoty, které vyznává, na jeho jednání. Socializace však také pokládá základy jeho vlastní individuality a svobody. Z toho vyplývá, že v průběhu socializace dospívá každý k procesu sebeuvědomování a vytváří si schopnost samostatně myslet a jednat. Tak je možné vymezit dvojí cíl socializace.

Co se týká vztahu k socializačnímu cíli, je možné rozlišit v této souvislosti socializaci funkční a dysfunkční. Ta může vyústit v sociální deviaci, tedy odchylku, která má různé příčiny, a na kterou společnost reaguje snahou o nápravu, izolací či potrestáním jedince.

Bylo uvedeno, že socializace je spjata s prostředím. V podmínkách moderní společnosti hovoříme o socializaci primární a sekundární. Primární socializace se děje prostřednictvím těch nejbližších, jako jsou rodiče či přátelé. Sekundární probíhá pomocí institucí jako je škola, mimoškolní zařízení, prostředky masové komunikace.

O socializaci se nejčastěji mluví v souvislosti s ranou fází vývoje člověka, tedy s obdobím, kdy se člověk stává sociální bytostí a kdy se modifikuje jeho biologický základ podle požadavků sociálního prostředí a kultury dané společnosti. Na socializaci v této souvislosti je možné pohlížet jako na proces vývoje od stadia bezmocného novorozence, až po osobu, která si dobře uvědomuje sebe samu a orientuje se ve své vlastní kultuře. Dále je možné připomenout, že socializace není pouhým kulturním programováním, během něhož dítě pasivně vstřebává vlivy, s nimiž přichází do styku. Dítě je od počátku aktivním činitelem tohoto procesu.

Za normálních okolností prochází život člověka životním cyklem. Tímto pojmem jsou myšleny fáze a přechody, kterými musí jedinec projít během svého života. Jedná se o důležité body socializačního procesu, které jsou biologicky a sociálně podmíněny. Celkový vývoj jedince je závislý na mnoha faktorech, které jeho vývoj ovlivňují. Velmi podstatným faktorem jsou dědičné dispozice, které po svých předcích dědíme, ale i prostředí, ve kterém žijeme.

Ačkoli moderní život komplikuje vytváření přehledného schématu životního cyklu, pro orientaci se zachovává rozdělení na obvyklé fáze - dětství, mládí, dospělost a stáří. Prvním úsekem sociálního vývoje člověka je dětství. To začíná narozením a končí přibližně patnáctým rokem života. Jde o období domácí výchovy a primární socializace, kdy jsou dětem zprostředkovány normy, hodnoty, jazyk, vzorce chování a základní dovednosti. Fázi dětství lze ještě dále členit. V prvním období dítě rozvíjí důvěru v sebe

samotného, v raném dětství dítě rozvíjí svůj smysl pro sebekontrolu, později se učí cílevědomým aktivitám. Mezi šestým a patnáctým rokem života se pro dítě mění prostředí, velký vliv získává škola, přátelé, vrstevníci. Jako mládí označujeme fázi životního cyklu mezi dětstvím a dospělostí. V období adolescence jde o fázi přípravy na převzetí rolí dospělého, odpoutání od primární skupiny, osamostatňování, vytváření hodnotového žebříčku a přípravu na budoucí povolání. Pro toto období je příznačný význam vlivu vrstevníků a dalších skupin. Časově se toto období těžce vymezuje. Je možné však říci, že jakýmsi vrcholem je pro jedince osamostatnění - nástup do zaměstnání, založení vlastní rodiny a prosazení se ve společnosti.

Závěrem tohoto shrnutí zkusím odpovědět na otázku, proč je socializace důležitá. Poté, co jsem socializaci charakterizoval a uvedl její cíl, je zřejmé, že v případě, že by byl tento proces neuspokojivý, zůstali by jedinci neschopni vstupovat do běžných interakcí s druhými členy skupiny. V tomto případě tak vznikají sociálně narušení jedinci, kteří nedokáží respektovat normy běžného soužití a zapojovat se do kolektivních akcí. Je třeba uvést i tu skutečnost, že bez socializace není schopna společnost předat své základní hodnoty a normy následující generaci. Rozpadá se.

2. Výchovné prostředí jako faktor příčin a podmínek vzniku delikvence mládeže

Jak jsem uvedl v předchozí kapitole, socializace probíhá v různých prostředích. Tato rozdílná prostředí jsou v různých vztazích vůči sobě navzájem i vůči společnosti jako celku. Pojem prostředí je pojmem všeobecně známým a užívaným. Prameny se shodují na tom, že jde o prostor, který vytváří podmínky pro život. V tomto pojetí jde ovšem o životní prostředí. V souvislosti s životem člověka či společnosti získávají na významu vedle základních přírodních faktorů i podmínky kulturní a společenské. „*Prostředí člověka zahrnuje vedle hmotných předmětů nezbytné vztahy, tedy vedle materiálního systému i systém duchovní, tj. prvky jako věda, umění, morálka apod. Podstatné tedy je, že prostředí jako jistý vymezený prostor obsahuje podněty nezbytné pro život společnosti*“ (Kraus, 2008, s. 66).

Je nesporným faktem, že prostředí jedince ovlivňuje. Ovšem jak či jaké prostředí je pro rozvoj jedince optimální, je problémem značně individuálním. Člověk se rodí jako biologická bytost, zpočátku jeho života se více prosazují jeho vrozené znaky a vystupují do popředí vrozené předpoklady. Ovšem v průběhu života přebírají prioritu vlivy, které způsobují podmínky, v nichž jedinec vyrůstá. Prostředí může na jedince působit pozitivně, ale i negativně.

V následujících kapitolách bych se chtěl zaměřit na to, jak výchovné prostředí, vedle dalších faktorů, může působit na vznik sociálně patologických jevů a delikvence u člověka. Je jasné, že to není jen prostředí, které způsobuje, že se u jedince projeví typy jednání, jež porušují sociální, případně trestněprávní normy. Jednání jedince je podmíněno velice komplexně, svůj vliv mají i genetické dispozice.

Výhradně biologizující výklad etiologie asociálního a antisociálního jednání byl oblíbený v 19. století. Nejznámější je Lombrosova teorie o rozeném zločinci. Příčina takového chování byla jednoznačně spojována s dědičnými předpoklady, které měly být zřejmé i v somatických znacích. Tato a další kdysi oblíbené teorie o genetickém zatížení zločinců už v dnešní době neobstojí. Sociální původ však přesto hraje při cestě na šikmou plochu důležitou roli například ve stylu delikvence a v jejím zaměření. „*Vyšší vzdělání a inteligence, zkušenosti a nadprůměrně dobré hmotné poměry, velí k opatrnosti, obezřetnosti, k větší vynalézavosti a omezování rizika, a vedou tudíž k větší efektivitě delikventního nebo zločinného jednání*“ (Novotný, 2006, s. 15).

Pojmem delikvence můžeme obecně označit protiprávní jednání. Označuje jednak delikty, tedy skutky, které zahrnují odpovědnost za náhradu škody v občanském právu. Delikty jsou „*provinění, poklesky, porušení práva*“ (Klimeš, 1981, s. 175). Delikvence je dle Sociologického slovníku definována jako „*opakovaný způsob chování odporující platným právním normám. Označuje se jím jak páchaní trestných činů, tak přestupky nebo jiné delikty*“ (Jandourek, 2001, s. 55). Matoušek a Kroftová (2003) pak shodně ve své publikaci uvádějí, že jde o „*všechny typy jednání, jež porušují sociální normy chráněné právními předpisy včetně přestupků*“ (Matoušek, Kroftová, 2003, s. 315), přičemž synonymem pro delikvenci je delikventní chování.

Dnešní společnost je charakterizována přílivem změn v rovině rodinného života a zvýšených rizik negativního vývoje jedince. Na jedince je kladen stále větší tlak a zejména u mladých lidí se objevuje stále více sociálně patologických jevů. Podle statistik stále roste počet dětí s poruchami chování, typický je nárůst agresivity, kriminality nebo užívání různých návykových látek.

Pokorný, Telcová a Tomko (2003) uvádějí, že jde o nejzávažnější poruchy v chování mládeže projevující se především jako narušení sociálních, a v důsledku toho též trestněprávních norem; jedná se o poruchy, které se vyznačují určitou hromadností výskytu, stabilitou a rozšířeností při stejných sociálních podmínkách.

Sociálně patologickým jevem lze tedy chápat takové chování, kdy jedinec nedodrží nebo porušuje sociální normy a zákony a nejedná podle základních etických norem, což vede k individuálním nebo skupinovým poruchám.

Sociálně patologické jevy jsou proměnlivé v čase a prostoru a jsou kulturně určeny. Některé sociálně patologické jevy se mohou pohybovat v hranicích zákona. Často ale mají individuální charakter a dopad (alkoholismus, sebevražda atd.).

Studiem patologických jevů se zabývá mnoho různých oborů, v rámci sociologie jsou patologické jevy zkoumány sociologií deviantního chování.

Deviace je v podstatě každé odchýlení od nějaké normy. Sociální deviaci lze charakterizovat následovně: „*Jedná se o pojem označující chování, které porušuje nebo se podstatně odchyluje (ať v kladném či záporném smyslu) od některé sociální*

normy nebo od skupiny norem“. Je to velice široký pojem a je emocionálně indiferentní.

Deviantní chování se považuje za hlavní pojem teorie sociální deviace. Při studiu odborné literatury jsem se setkal i se skupinou označovanou jako poruchy chování. Považujeme však za důležité upřesnit, že poruchy chování nepatří do sociální patologie, resp. sociální deviace, neboť jsou součástí individuální invalidity, abnormality v psychologické nebo anatomické struktuře či funkci člověka.

Sociální patologie je tedy shrnující pojem pro nezdravé, nenormální, obecně nežádoucí společenské jevy, tzn. společnosti nebezpečné, sankcionované formy deviantního chování, ale hlavně označení pro studium příčin jejich vzniku a existence.

Hrčka (2001) uvádí, že důsledky sociálně patologických jevů můžeme spatřovat jak u samotného jedince, tak v jeho prostředí. Co se týče jedince, důsledky mají vliv na jeho tělesné a duševní zdraví. Může nastat sociální odmítnutí, neschopnost využití a rozvinutí svých potenciálů anebo ochuzení čili snížení kvality života. Důsledky sociálně patologických jevů na prostředí se projeví zejména v rodině, v pracovním prostředí a ve společnosti. S výše uvedenými skutečnostmi souhlasí i Pokorný a kol. (2003), když uvádějí, že důsledky sociálně patologických jevů se týkají jedince a prostředí.

Následující kapitola by měla být věnována činitelům, jenž negativně ovlivňují jedince a podílejí se na vzniku delikventního chování.

2.1 Vliv rodinného prostředí

Rodina byla vždy v centru zájmu mnoha společenských věd, a to již z toho důvodu, že vytváří jakési sociální mikroklima. „*Rodina posiluje citové vazby, je základním prvkem socializace, plní biologickou funkci reprodukční a je také socioekonomickou jednotkou (Mucha, 2004, s. 180).* Její význam spočívá v tom, že má klíčovou pozici v procesu socializace. Její role je spojena s její funkcí předávání návyků nutných pro život ve společnosti a pro styk mezi lidmi.

Při studiu odborných materiálů, potřebných k napsání této práce, jsem se setkal s mnoha definicemi týkající se rodiny a rodinného prostředí. Ve Všeobecné deklaraci lidských práv je rodina pokládána za „*přirozený a základní prvek společnosti, mající právo na ochranu společnosti a státu*“ (Vaníčková a kol., 1995, s. 13). Ze všech výzkumů i praktických zkušeností vyplývá, že rodina plní nejvýznamnější úlohu ve vývoji a výchově dítěte.

Psychologický slovník říká, že rodina je „*společenská skupina spojená manželstvím nebo pokrevními vztahy, odpovědností a vzájemnou pomocí*“ (Hartl, 2000, s. 230).

Na základě této i dalších definic se v zásadě rozumí rodinou skupina lidí, která vzniká manželstvím a umožňuje vzájemné soužití mezi oběma manželskými partnery, soužití rodičů a jejich dětí, utváření vztahu mezi příbuznými a vztahů mezi rodinou a společností. Mühlpachr (2008) definuje rodinu jako malou sociální skupinu, které připadá nezastupitelná úloha v socializačním procesu. „*Jde o primární skupinu, rozsahem malý, leč důležitý sociální subsystém společnosti*“ (Mühlpachr, 2008, s. 152).

Funkce rodiny jsou většinou chápány jako úkoly, které plní rodina jednak vůči svým příslušníkům, ale také ve vztahu ke společnosti. Za základní funkce rodiny jsou považovány funkce ekonomicko - zabezpečovací, biologicko - reprodukční, výchovná a funkce odpočinku a regenerace tělesných a duševních sil. Mühlpachr (2008) z hlediska funkcí rodiny uvádí biologicko - reprodukční, ekonomickou, socializační a akulturační a emocionální. Zdůrazňuje socializační funkci rodiny. Upřesňuje pak, že rodina zprostředkovává jedinci jeho základní sociální začlenění, na počátku životní dráhy ho vybavuje určitým sociálním statutem. Provází člověka po celý jeho život, přičemž závislost na původní rodině se postupně mění k nezávislosti, která je většinou završena založením vlastní rodiny, výchovou dětí, péčí o stárnoucí rodiče. Kraus (2008) upozorňuje, že nároky a požadavky na rodinu, v dnešním moderním světě, stále stoupají. V důsledku toho plní rodina své funkce nedostatečně. Matějček, uvádí, že dobrý domov je jednou z podmínek šťastného dětství. Rodinu vymezuje jako „*nejstarší lidskou společenskou instituci*“ (Matějček, 1994, s. 15).

Mühlpachr definuje rodinu jako medium, které zprostředkovává působení externích vlivů na tvárný psychický aparát dítěte. „*Je prvním místem, v němž se podrobuje sociálnímu učení a je tradičně považováno za hlavního činitele, jenž svým selháváním dětem umožňuje kriminální chování*“ (Mühlpachr, 2008, s. 147). Homola (1974) tvrdí, že „*rodina je základním socializačním činitelem, v ní dítě získává fakta o sociálním okolí, nabývá různých vědomostí, zkušeností, vytváří si postoje a hodnoty, které se vztahují k morálním standardům a druhým lidem.*“ Srb, Syrovátková (1966) definují rodinu jako „*páteř výchovy, neboť jen ona má potřebnou stálost a kontinuitu. Rodinné klima je spleťtým souborem vzájemných vztahů v rodině, souhrnem motivů, hodnot, postojů, na nichž rodinný život stojí.*“ Matějček a Langmeier (1986) pak podobně uvádějí, že „*rodina má ústřední význam pro duševní vývoj dítěte a hraje*

nejvýznamnější úlohu v jeho výchově“ (Mühlpachr, 2008, s. 147).

Sekot (2002) píše, že rodina je soubor lidí spojených krví, manželstvím či adopcí a sdílí základní zodpovědnost za reprodukci a péči o členy společnosti. Je jasné, že manželství není v dnešní moderní společnosti, která je poznamenána rostoucím počtem rozvodů či nesezdaných párů, svobodných matek, jedinou formou stavu.

„Rodina je v naší kulturní sféře mnohdy chápána v úzkém pojetí jako nukleární rodina ve smyslu soužití manželského páru a jejich svobodných dětí“ (Sekot, 2002, s. 215). Jde o základ, na němž je postavena širší rodina. Ta je ovšem odolnější vůči krizím, jako je úmrtí či rozvod.

Nebudeme se na tomto místě zabývat podrobněji druhy rodin, jejich specifickými funkcemi a zaměříme se především na to, jaký vliv má rodina na vznik sociálně patologických jevů u dítěte.

Rodinu klademe na první místo v tomto výčtu z toho důvodu, že všechny kriminologické hypotézy, které se zabývaly příčinami kriminality mládeže, měly společný právě vliv rodiny. Pouze starší teorie s jejím vlivem nepočítaly.

Významné byly v této souvislosti výzkumy manželů Glueckových (1964), kteří srovnávali dvojice utvořené z reprezentativních vzorků 500 delikventních a 500 nedelikventních mladistvých. Ty prokázaly kriminální zátěže v rodinách delikventů. Wilson (1994) však upozorňuje, že obraz rodin, z nichž pocházejí delikventní mladiství, se však v posledních desetiletích mění. Empirické výzkumy ukazují jako stále vlivnějšího činitele neúplnou rodinu. Zoubková (2002) uvádí, že děti, které přišly na svět mimo manželství, mají před sebou kriminální dráhu ve větším počtu případů než děti narozené manželům. Také u dětí mladších matek je statisticky větší pravděpodobnost výskytu kriminality. Známý jsou studie dokazující neblahý vliv mimorodinné péče o děti nejútlejšího věku. *„Rostoucí kriminalita mládeže je ve studiích deprivace dětí způsobené nepřítomností kvalitní rodinné péče spojována s úpadkem tradičního modelu rodiny“* (Zoubková, 2002, s. 7). Tento údaj podporují další publikace, které se shodují na tom, že vliv kolektivní péče o děti v nejútlejším věku má neblahý vliv na jejich pozdější život. Výzkumy, které se zabývaly dětmi v ústavní péči u nás realizovali Langmeier a Matějček. Ti ukázali, že dítě v ústavní péči strádá psychicky i tělesně, jeho vývoj se zpožďuje za vývojem dětí vyrůstajících v normální rodině. Podobně se vyjadřují i Matoušek a Kroftová (2003), když uvádějí, že delikventní chování dětí, které vůbec nepoznaly rodinné prostředí a byly vychovávány v kolektivních institucionálních zařízeních, může být někdy projevem naivity a

vrstevnického vidění světa, které neměly možnost korigovat v dlouhodobém vztahu k respektovanému dospělému a také ve vztahu k mimoústavním institucím.

V rodině může být řada problémů, které mohou dítě negativně ovlivnit. Míra ohrožení závisí na množství problémů, které rodiče prožívají, i na tom, jak dlouho trvají. Většina dětí se dokáže vyrovnat s předchozí zátěží, pokud jsou však vystaveny velkému množství zásadních naléhavých problémů, vyskytnou se u nich pravděpodobně dlouhodobé chronické poruchy. Train (2001) uvádí ve svém výčtu některé konkrétní rodinné situace, o nichž je známo, že přímo nebo nepřímo souvisí s poruchami u dětí:

- 1) Špatné soužití rodičů může u dítěte ovlivnit pocit bezpečí. Rodiče se před dítětem ustavičně hádají. Zneužívají navzájem sebe i své děti a mohou se z nich stát násilníci. Dítě přebývá v atmosféře nejistoty a nedůvěry.
- 2) Nízké postavení v komunitě může negativně ovlivnit i vztah dítěte k jeho vrstevníkům.
- 3) Byt, ve kterém žije mnoho lidí, je pro dítě často příčinou frustrace a napětí.
- 4) V početné rodině se možná dítěti nedostává tolik pozornosti, kolik jí potřebuje, možná nemá příležitost vyjádřit své pocity. To může vést buď k tomu, že se dítě uzavře do sebe, nebo naopak bude agresivnější ke svému okolí.
- 5) Otec nebo matka mají tak velké osobní problémy, že nejsou schopni se o dítě řádně starat.
- 6) Rodina žije ze státní podpory.
- 7) Otec je zapleten do zločinu.

Je-li dítě vystaveno některému z těchto stresů, nemusí tím být nijak zvlášť postiženo. Pokud se ovšem několik těchto faktorů spojí dohromady, existuje vysoké riziko vzniku poruchy, nežádoucího chování. Do jaké míry budou jednotlivé problémy či jejich vzájemné působení ovlivňovat dítě, záleží na vnitřní odolnosti dítěte a na tom, zda má sílu se s obtížnou situací vyrovnat. Pochybuji však, že dítě, které je vystaveno velkému množství těžce stresujících situací, je schopné zůstat nedotčeno.

Matoušek a Kroftová (2003) popisují rodinné prostředí delikventně jednajících mladistvých jako chladné, s minimem rodičovského zájmu o děti. Rodiče jsou dětmi charakterizováni jako pasivní či odmítaví, nezainteresovaní na potřebách dítěte.

V této souvislosti mě zaujaly typické anamnézy nezletilých a mladistvých

provinilců, kterou zveřejňuje Novotný (2006). Podle nich bývá delikvent nechtěným, nemilovaným, zanedbávaným či citově deprivovaným dítětem. Pochází z rozvrácené nebo jinak sociálně nefunkční rodiny, vyrůstal v dětském domově. Od raného věku byl často a nespravedlivě trestán, byl nesprávně vychováván. Je třeba připomenout i skutečnost, že nestabilní rodina není v této souvislosti jediným faktorem vzniku delikventního chování. Souhlasím s tvrzením, že rodiče se jednoduše dětem málo věnují, tráví s nimi málo času. Málo s nimi komunikují a netrvají na tom, aby pro dítě představovali autoritu. I z tohoto důvodu mě nemohou překvapit výsledky nových výzkumů, podle nichž narůstá kriminalita u mladých lidí, kteří žijí v úplné a stabilní rodině. To se dá tedy vysvětlit tím, že upadá autorita rodičů. Ti mají na dítě malý vliv a dítě pak snadno podléhá vrstevnickým kolektivům a skupinám, které někdy neuznávají společenské normy.

Pokud si závěrem tohoto pojednání pološím otázku, která se týká příčin delikventního chování dětí a mládeže, mohu si odpovédět, že hlavní roli zde hraje psychická deprivace, která naruší emoční a socializační vývoj jedince. *„Může jít i o působení sociálního modelu agresivního chování jako normálního projevu v určitém rodinném společenství (např. rodiče dětem nadávají, bijí je apod.) Agresivní projev je u takových dětí výsledkem sociálního učení“ (Vágnerová, 1996, s. 53).*

Vaníčková a Train (2001) se shodují na tom, že týrání dítěte je nebezpečné ve svých dlouhodobých důsledcích i v tom, že podobný typ chování se přenáší i na další generace. Dlouhodobé důsledky zanedbávání jsou známy. Děti, které v dětství trpěly psychickou deprivací, mají v dospělosti velmi často potíže s navazováním citových vztahů, často vykazují poruchy chování, chovají se asociálně, často je nacházíme mezi drogově závislými jedinci. I zde působí něco jako generační přenos. Tyto děti v dospělosti, jako rodiče, jen velmi obtížně utvářejí pozitivní citový vztah ke svým partnerům i ke svým vlastním dětem a tím může dojít k tomu, že deprivována bude další generace.

Dalším zdrojem možných selhání ve výchově je rodičovské chování, které může vést dítě do bludného kruhu závislostí, nerealistických přesvědčení a sociálně patologického chování. Problematické je to například v rodinách, kde je rodič závislý na alkoholu. Je známá skutečnost, že u těchto dětí vzniká závislost na alkoholu rychleji a v mladším věku. V rodinách, kde se vyskytuje problém s alkoholem, je častější sexuální či citové zneužívání i násilí vůči dětem. Tyto děti bývají také častěji svědky domácího násilí. Dochází zde také častěji k rozvodům a k trestné činnosti. Existuje i větší riziko

zanedbávání psychologických a někdy i (h)-0.295585mich pot

agresivním. Train (2001) uvádí, že v rodinách, kde se vyskytují agresivní či delikventní děti, rodiče:

- nedokáží dítěti poskytnout dostatečný dohled
- nedokáží stanovit jasná pravidla a cíle
- nedokáží projevit nesouhlas s nevhodným chováním
- vyhnuli se konfrontaci důležitých témat
- nedokáží reagovat v krizových situacích jinak než emotivně
- nedokáží uplatnit výchovná pravidla

Kozelská (1993) vyčleňuje z oblasti rodinné výchovy tyto typy: výchovu autoritativní, trestající, nadměrně pečlivou, nadměrně shovívavou a zdravou demokratickou. Nevhodné výchovné rodinné styly jsou ty, které mají za následek negativní projev chování.

Autoritativní rodinná výchova spočívá v tom, že jeden z rodičů uplatňuje svoje názory a vyžaduje od dítěte bezmezné podřizování. Následkem je buď pasivní dítě, což brání samostatnému rozvoji dítěte nebo je následkem agresivní dítě, což je obrana. Kozelská (1993) charakterizuje výchovu autoritativní, trestající, takto: *„Rodiče příliš tvrdě prosazují svoji autoritu, chybí akceptace potřeb dítěte a málokdy je přijímáno takové, jaké je. Rodiče rádi disponují různými tresty, většinou nevhodnými. Důsledky pro dítě s sebou přinášejí neustálé vědomí ohrožení. Pocit křivdy a bezradnosti, poruchy sebehodnocení apod. Tento typ výchovy vyvolává u části dětí negativismus, vzpouru či agresi, úniky všeho druhu od objektivních společenských požadavků“* (Kozelská, in Mühlpachr, 2008, s. 234).

Nadměrně pečlivá výchova je charakterizována silnou láskou k dítěti. Problémem je však přehnaná starostlivost, která dítěti neposkytuje dostatek samostatnosti. To podporuje vznik frustrací a z toho pak dalších potíží v emocionální, volní a sociální sféře.

Nadměrně shovívavá výchova může mít za následek těžkosti při překonávání

překážek v dospělosti, protože v dětství se žádné nikdy nevyskytovaly.

Příznivý vývoj dítěte předznamenává jen výchova zdravá, demokratická.

Závěrem mohu uvést mimořádné události, jako jsou rozvod, úmrtí blízké osoby, přestěhování. Ty totiž mají něco společného. Svět dítěte se mění. Tyto změny mohou nepříznivě ovlivnit právě chování dítěte. Přikláním se však k názoru, že vzájemné vztahy v rodině mají větší vliv na vznik trvalých poškození než jednotlivé události. Dítě je svými blízkými velice ovlivněno.

Všichni zmiňovaní činitelé mohou vyústit do výsledného stavu výchovy, kterým je emocionální a sociální narušenost.

Rodině, jakožto malé sociální skupině, připadá nezastupitelná úloha v socializaci dítěte. Ačkoli jde o instituci, která prošla ve svém historickém vývoji mnoha problémy, zůstává nepostradatelnou a těžkou nahraditelnou institucí pro dospělého, zejména však pro děti. Rodina, konkrétně změna tradiční role rodiny, je uváděna v příčinách rozšíření sociálně patologických jevů mezi mládeží na prvním místě. Krizi rodiny ohlašují statistiky rozvodovosti a počty dětí vyrůstajících v neúplných rodinách či náhradních zařízeních.

2.2 Vliv školního prostředí

„Škola je definována jako instituce pro řízenou socializaci především dětí a mládeže s důrazem na vzdělávání ...uvádí děti do sociokulturního světa tak, aby se v něm orientovaly a rozvíjely, aby jeho poznatkové soustavy, hodnoty a normy přijaly za své, aby svým věděním a dovednostmi se v něm dokázaly uplatnit a svým uplatněním pomáhaly jeho reprodukci“ (Helus, 2007, s. 185).

Vliv školního prostředí na utváření osobnosti dítěte či mladistvého je obecně uznáván. Již od šesti let vstupuje škola jako důležitý faktor do života dítěte. Dítě tak od vstupu do školy ovlivňuje převážně osobnost učitele, kolektiv třídy.

Škola při požadavcích, které klade na žáka, předpokládá vzrůstající mentální a celkový rozvoj osobnosti. Žáci se musejí přizpůsobovat podmínkám institucionalizované výchovy a vzdělání, naplánovanému kurikulu i požadavkům učitelů, což přináší některým žákům problémy.

Co se týká funkcí školy, v odborné literatuře je nejčastěji uváděna funkce

socializační. Kromě toho Kraus (2008) zmiňuje i funkci výchovnou, pečovatelskou, poradenskou, profesionalizační, selektivní a rekreační.

Školní prostředí může být i činitelem rizikovým. Jak jsem naznačil, tím, že dítě přechází z rodiny do školy, ztrácí své výlučné postavení, musí se přizpůsobovat novému životnímu rytmu. Škola na něj klade četné nároky, především pak požaduje, aby se dítě přizpůsobilo. Nejvýznamnější osobou ve škole je pro dítě učitel, postupně však získávají větší vliv i spolužáci. Ti si začínají vytvářet ve třídě svoji subkulturu, která je spojena se zvláštním a specifickým chováním a rituály. Jsou to právě spolužáci, kteří mohou mít značný vliv na delikventní chování jedince. Může to být ovšem i učitel, jehož nezáměr či agresivita mohou být živnou půdou pro šikanování ve třídě. *„Není zcela výjimečné, že učitel svým chováním agresorům označí jedince, který je v nějakém ohledu nedostačiv a jehož se pak i děti cítí oprávněny beztrestně napadat. Vyšší riziko sociálního selhání mají děti, resp. podskupiny dětí špatně ve škole prospívající, s vyšším potenciálem agresivity, s vlastní subkulturou „odpojenou“ od vlivu učitele a školy, resp. napojenou na potencionální asociální vlivy“ (Matějček, Kroftová, 2003, s. 76).*

Delikventnímu chování mohou napomáhat i reakce školy na zjištěné asociální chování jednoho či více dětí. Zde by škola měla být důsledná. Měla by svým žákům dát najevo, že pravidla, která jsou stanovena, se týkají všech, a že jejich případné porušení je opravdově sankcionováno. Je tedy třeba, aby učitelé nepřehlíželi přestupky svých žáků, dbali na to, aby nežádoucí chování bylo postihováno.

2.3 Vliv mimoškolní výchovné a vzdělávací činnosti

Děti předškolního i školního věku mají mnoho zájmů, které postupem času získávají na významu, stávají se relativně hlubokými a stálými. Mám teď na mysli různé mimoškolní činnosti, ať už různé koníčky či záliby. Tyto přináší dětem nejen seberealizaci s následným sebeuspokojením a posílením sebevědomí, ale také rozvíjejí jejich osobnost.

V úvodu této kapitoly je třeba vymezit pojem volný čas. Podle Pávkové (1999) se jedná o *„dobu, která nám zbývá do splnění povinností. Je to oblast naší svobodné volby. Zahrnuje činnosti, které vykonáváme dobrovolně, rádi, přinášejí nám radost a uspokojení“ (Pávková, 1999, s. 31).*

Volný čas představuje v životě člověka prostor pro odpočinek, zábavu, ale

především i rozvoj osobnosti. S rozvojem osobnosti souvisí vzdělání. Souhlasím s tvrzením, že čas věnovaný vzdělání a volný čas od sebe nejsou příkře odděleny. V minulosti tomu však tak skutečně bylo. Samozřejmě jsou zde specifické rozdíly, ale i přesto jsou si čas věnovaný vzdělání a volný čas v mnohém blízké, „v *některých směrech se dále sbližují, vzájemně se prostupují a inspirují*“ (Hofbauer, 2004).

Jak uvádí Pávková a kol. (2002) volný čas je možno chápat jako opak doby nutné práce a povinností a doby nutné k reprodukci sil. Je to doba, kdy si své činnosti můžeme svobodně vybírat. Děláme je dobrovolně a rádi, přinášejí nám pocit uspokojení a uvolnění. Zahrnout sem můžeme odpočinek, rekreaci, zábavu, zájmové činnosti, vzdělání.

Využívání volného času by mělo mít takovou strukturu, aby vedlo k rozvoji osobnosti člověka. Významnou obsahovou náplní volného času je zájmová činnost. Přináší jedinci příjemné zážitky, uspokojení a různou míru aktivity. Přispívá k vytváření pocitu uspokojení a seberealizace.

Za škodlivou je považována situace, kdy člověk žádný volný čas nemá, nebo ho neumí trávit adekvátním způsobem. Za největší chyby v trávení volného času lze uvést pasivní sledování televize, surfování po internetu, hraní počítačových her. Problémem je i závadová činnost v partách. Právě v partách tráví děti a mladiství mnoho volného času. Tím, že nejsou schopni svůj volný čas jinak naplnit, vyhledávají dramatické a dobrodružné aktivity zástupným způsobem, pomocí kriminality, drog a alkoholu.

I z těchto důvodů se přikláním k názoru, že aktivní využívání volného času dětí je v dnešní době dost důležité. Domnívám se, že pokud má dítě pestrou nabídku aktivit a má šanci, že v některé z aktivit bude úspěšné, zmenšuje se pravděpodobnost vzniku sociálně patologických jevů.

Měla by to být rodina, která se stará o to, aby dítě trávilo přijatelným způsobem volný čas. Pokud ovšem rodina či školní prostředí v této oblasti zaostává, je na společnosti, aby zabezpečila kvalitní trávení volného času dětí. Bohužel, ve společnosti stále ubývá lidí ochotných bezplatně či za nízkou odměnu s mládeží pracovat. Domnívám se, že je potřeba dávat důraz na prevenci negativních jevů ve společnosti, smysluplné trávení volného času a tím i upevňování přátelského vztahu k přírodě, kultuře, historii, sportu a okolí.

Shrnu-li poznatky o volném čase, je třeba znovu upozornit, že způsob trávení

volného času není jen problémem jedince, ale celé společnosti. Lze tak snadno dojít k závěru, že jeho efektivní využívání by mělo být nezbytnou součástí moderní společnosti a života každého jedince, především dětí.

Jak jsem uvedl, volný čas a vzdělávání spolu úzce souvisí. V rámci školy působí specifická zařízení určená pro působení ve volném čase žáků. Co se týká volnočasových zařízení školy, Pávková (1999, 2002) uvádí v přehledu nejvýznamnějších zařízení pro výchovu mimo vyučování školní družiny, školní kluby, základní umělecké školy, jazykové školy, domovy mládeže, dětské domovy coby zařízení ústavní výchovy. Kromě zmiňovaných, můžeme do této skupiny zařadit i různá občanská sdružení, tělovýchovné a sportovní organizace anebo kulturní a osvětová zařízení. Kromě výchovných zařízení je dnes volný čas dětí a mladých lidí rovněž polem působnosti řady typických komerčních organizací, např. cestovních kanceláří, zábavních středisek, heren, diskoték, barů a jiných.

Mimoškolní výchovu realizují především střediska pro volný čas dětí a mládeže - dům dětí a mládeže, stanice zájmových činností zřízená jako školská zařízení. Zřizovateli domů dětí a mládeže také může být školský úřad, obec, církev, soukromý nebo i jiný subjekt. Střediska pro volný čas by měla mít pravidelné zájmové činnosti, které jsou organizovány v zájmových útvarech, které mají označení klub, soubor, oddíl, kroužek či kurz. O volný čas dětí a mládeže pečují také sdružení, která si podle svého zaměření kladou různé cíle vzdělávacího, výchovného nebo rekreačního charakteru. Některá sdružení mají lokální nebo regionální dosah, část jich také působí v celostátním rámci. Mezi tyto organizace patří například Junák.

Junák vychází ze světového skautského hnutí, založeného ve Velké Británii. Jeho ideály jsou vlastenectví, bratrství. Prostředkem je činnost zaměřená především na turistiku a pobyt v přírodě. Důležitým principem je družinový systém, který spočívá v tom, že jsou zde malé skupiny dětí, ty jsou vedeny rádcem, což je dospívající ve věku 14-17 let. „*Tento systém využívá velkého vlivu vrstevnické skupiny a pozitivních vzorů věkově blízkých vedoucích, systém rádců naopak umožňuje participaci dětí, které se učí přijímat zodpovědnost za druhé a za program*“ (Pávková, 1999, s. 150).

Česká tábornická unie je organizací, která sdružuje na základě společných zájmů děti, mládež a dospělé. Navazuje na trampské hnutí.

Pionýr se zabývá se vzdělávací, kulturně výchovnou, zájmovou a solidární činností, obhajobou a uspokojováním zájmů a oprávněných potřeb dětí a ostatních členů

sdužení. Činí tak prostřednictvím rozmanité pravidelné celoroční činnosti kolektivů různorodého věkového složení nebo zájmového zaměření.

Duha je otevřené sdružení jednotlivců i kolektivů. Realizuje programy pro děti i mladé lidi. Pořádá akce v přírodě i ve městě. V činnostech zdůrazňuje herní aktivity, psychologické hry.

Hnutí Brontosaurus je nezávislé hnutí, které sdružuje děti a mládež, které se zajímají o ochranu životního prostředí.

YMCA je křesťansky orientované nepolitické a nevýdělečné sdružení, které usiluje o plnohodnotný život mladých lidí. Provozuje mateřská centra, nabízí kvalitní volnočasové aktivity pro děti i mládež.

Z občanských sdružení pracujících s mládeží jmenujme sportovní kluby, z nichž nejdelší tradici má SOKOL. O volný čas dětí a mládeže pečují i různá charitativní a náboženská společenství. Jejich činnost má někdy charakter katecheze, tj. náboženské výuky zaměřené na děti z rodin věřících. Některá společenství však organizují nekonfesní činnosti se silným sociálním rozměrem pro rizikové skupiny dětí a mládeže.

Uvědomuji si, že v této práci, která je obsahově i stránkově omezena, nemohu zcela postihnout tak široké téma, jako je volný čas a mimoškolní aktivity. Je však třeba si uvědomit, že výchova mimo vyučování výrazně přispívá k prevenci společensky nevhodných a škodlivých forem chování. Tato skutečnost získává na důležitosti zejména v dnešní době, kdy narůstá kriminalita mladých lidí a snižuje se věk delikventů. Vhodné pedagogické ovlivňování volného času dětí a mládeže je jednou u účinných forem prevence takových závažných problémů, jako jsou projevy agresivity, drogová závislost, záškoláctví apod.

2.4 Vliv okolí a party

Jak jsem naznačil v předchozích kapitolách, za nasměrování dítěte nesou odpovědnost především rodiče. V případě, že zaneprázdnění rodiče nemají na děti dost času a ty neosloví ani školní kroužky nebo aktivity v domech mládeže, mohou nastat problémy. Nyní mám na mysli drogy, alkohol a cigarety. Po desátém roku věku nejvíce ovlivňují volný čas dětí především jejich vrstevníci.

Vrstevnické skupiny představují přirozenou formu života dětí a mládeže. Jde o pravidla malé sociální skupiny, jejíž členové jsou si blízcí věkem. V těchto skupinách

vznikají různé vztahy, které se promítají do aktivit jedince.

Jak je již uvedeno v kapitole pojednávající o socializaci, vrstevnická skupina má na jedince vliv od dětského věku. Na významu ovšem nabývá až v době adolescence, kdy se dospívající vymaňují z pout přísné kontroly dospělých. Skupina vrstevníků - parta je pro ně prostředkem, kterým dávají najevo svoji touhu po samostatnosti a dospělosti.

Vrstevnické skupiny můžeme rozlišovat podle toho, za jakých okolností vznikly, podle velikosti, struktury, cílů či normy, kterými se členové řídí, přičemž cíle těchto skupin mohou být jak pozitivní, tak asociální či dokonce antisociální. Vrstevnické skupiny mají na jedince značný vliv. Podílejí se na rozvoji jeho osobnosti, a to v pozitivním či negativním slova smyslu.

Kroftová a Matoušek (2003) uvádějí, že pro rizikovou mládež z dysfunkčních rodin je vrstevnická skupina mnohem důležitější než pro děti a mládež vyrůstající v rodině funkční. Kromě toho dodávají, že vrstevnická skupina není jen neproblémovým zázemím. I pro dítě vychovávané v rodině, kde je vše v pořádku, představuje každá vrstevnická skupina více nebo méně stresující nárok - obstat v očích vrstevníků. „*U dětí frustrovaných nízkou podporou rodiny je pravděpodobné, že potřeba kladného přijetí vrstevnickou skupinou bude ještě silnější než u dětí s dobrým rodinným zázemím*“ (Matoušek, Kroftová, 2003, s. 83).

Delikventní party vznikají ze skupin lidí, kteří se znají například ze školy. Stává se velice často, že se tyto skupiny vymknou běžným mechanismům sociální kontroly. Domnívám se, že delikvence part je způsobena vedle nefunkčního rodinného prostředí i nevhodným trávením volného času. Mladí lidé tráví své volno na diskotékách či v restauracích, klubech. Tento způsob života je finančně zatěžuje. Jednotlivci, často ve spojení s partou, si začnou opatřovat prostředky krádežemi, které mají charakter organizované trestné činnosti. Neuvědomělým motivem tohoto chování je bezesporu i snaha předvést se před kamarády z party či se jim jen vyrovnat.

Tuto kapitolu lze tedy shrnout konstatováním, že je to právě nedostatečný vliv rodiny na výchovu mladistvých, nedostatek zájmové činnosti, neexistující citové vazby a také nadbytek volného času, faktory, které způsobují, že mládež tráví většinu svého času „na ulici“ a její jednání je následně determinováno vlivem tohoto prostředí. Počátek vzniku part úzce souvisí se záškoláctvím. Žáci, kteří propadají nebo chodí za školu, se sdružují do part, kde ve společnosti, případně i dospělých osob, páchají trestnou činností. Co se týká struktury těchto skupin, převažují spíše volnější formy nad

těmi, v jejichž čele stojí vedoucí osobnost. Jejich členové se znají ze školy, z ulice, z restaurací, přičemž iniciátor trestné činnosti, převážně majetkové povahy, nebývá vždy totožný.

2.5 Dílčí závěr

„Rodina je jedním ze základních, prvotních a nejdůležitějších aspektů rozvoje osobnosti. Je tradičně považována za hlavního činitele, jenž svým selháním dětem umožňuje kriminální chování. Rodina je pro dítě základní sociální skupinou, reguluje a uspokojuje jeho potřeby, vytváří mu zázemí, kde nalézá pocit bezpečí. Rodiče jsou prvními sociálními vzory, které se dítě snaží napodobovat“ (Mühlpachr, 2008, s. 147).

Rodina však nemá na socializaci svých dětí monopol. Stupně k dospělosti jsou také stupni k oproštění se od rodičovského vlivu a zároveň přijímání vlivů vnějšího, mimorodinného, světa. Je tomu tak ve všech kulturách i společnostech. V našem případě jsou to zejména hromadné sdělovací prostředky a vzdělávací instituce, jež také působí při socializaci a výchově dítěte. Působení těchto vlivů je spojeno se socializací ve vrstevnické skupině. V ní tráví děti, které chodí do školy, podstatnou část svého dne. A může to být právě kolektiv vrstevníků, parta, spolužáci, kteří se podílejí na vzniku asociálního či antisociálního chování. Podceňovat bychom neměli ani vliv masových komunikačních prostředků. S rozvojem informační společnosti zasahují počítače a internet postupně stále více do všech částí našeho života. A jsou to právě dospívající, kteří jsou těmito změnami nejvíce zasaženi, a to díky jejich otevřenosti a pozitivnímu přístupu vůči novým technickým vymoženostem, mezi které můžeme internet s určitostí zařadit.

Mám-li uzavřít toto pojednání, nemohu nepřipomenout, že od puberty je dospívající ovlivňován více názorovými vůdci své vrstevnické skupiny než svými rodiči. Podle mého názoru však zůstává jednou z hlavních příčin kriminality dětí a mládeže nedostatečná citová výchova dětí v rodinném prostředí.

Závěrem lze tedy říci, že na kriminalitu dětí a mladistvých má vliv celospolečenské klima, funkčnost rodiny, škola, média i způsob trávení volného času.

3. Kriminalita a mládež

V této kapitole bych se chtěl zaměřit na problematiku týkající se kriminality mládeže. V dílčích podkapitolách vymezím specifické znaky trestné činnosti mládeže. V přehledu uvedu, jaké jsou trendy vývoje této složky kriminality. Pozornost bych chtěl zaměřit i na trestní odpovědnost a druhy trestů. Závěr kapitoly pak bude patřit charakteristice toho, jaký vliv má uložení trestu na mladistvého a nezletilého jedince.

3.1 Kriminalita obecně

Kriminalitu můžeme dnes díky svému vývoji označit za jev masově sociální. To se týká zejména kriminality majetkové, která je ze všech druhů nejvíce zastoupena. Kriminalita se orientuje především do větších měst, dlouhou dobu vévodí Praha. To ostatně potvrzují i kriminální statistiky Policie České republiky, podle kterých se mění formy trestných činů. Na významu získává organizovaný zločin a při trestné činnosti se zvyšuje i samoučelná brutalita a bezohlednost. Do popředí se dostává i trestná činnost spojená s drogami či jinými závislostmi. Mění se i profil pachatelů, zvyšuje se podíl prvopachatelů a pachatelů, jejichž trestná činnost, byť někdy závažná, bývá epizodického charakteru. Mezi pachateli téměř všech trestných činů roste podíl dětských a mladistvých a mladých dospělých pachatelů.

3.2 Specifické znaky trestné činnosti mládeže

Jedním z nejzávažnějších problémů v boji s kriminalitou je trestná činnost mládeže. Mladí pachatelé rozšiřují okruh osob, potenciálních nositelů nebezpečí páchaní trestné činnosti i v budoucnosti. Kriminalita mládeže, jako součást kriminality vůbec, je negativní sociální jev charakterizovaný porušováním právního řádu, jehož subjekty jsou mladí lidé.

Způsob páchaní trestné činnosti mládeže je ovlivněn věkem pachatelů, konkrétně jeho psychickým a somatickým vývojem, vlastnostmi, zkušenostmi i motivy k páchaní trestné činnosti. V tomto směru se mezi dospělými a mladistvými pachateli objevují určité zvláštnosti, které bychom vymezili v následujícím přehledu.

Zoubková (2002) uvádí, že věkovou kategorií dětí a mladistvých je při páchaní trestné činnosti dlouhodobě potvrzováno:

- spolupachatelství, značná tvrdost, devastace, znehodnocování zařízení
- nedokonalá příprava, často neplánovaná, nedostatečná a použití nevhodných nástrojů (v současné době částečně negováno)
- využití fyzické síly a dalších vlastností jako je např. rychlost
- nad rozumovou motivací převládají motivace emotivní, impulzivní pod vlivem momentální situace
- při opakované trestné činnosti se vyskytují podobné znaky z předcházející trestné činnosti (Zoubková, 2002)

Mühlpachr (2008) uvádí mezi typické znaky trestné činnosti mládeže následující:

- výběr předmětu útoku je určován jiným hodnotovým systémem než u dospělých
- trestná činnost je častěji páchána se spolupachateli a ve skupině
- příprava trestné činnosti je nedokonalá, obvykle schází prvek plánování, častá je i nedostatečná příprava vhodných nástrojů ke spáchání trestného činu
- chování mladistvých pachatelů se vyznačuje neúměrnou tvrdostí, která se projevuje devastací, ničením předmětů a znehodnocením zařízení
- konání mladistvých pachatelů je poznamenáno nedostatkem vědomostí a schopností při překování překážek, mnohdy je použito neúměrných prostředků k dosažení cíle
- na páchání trestné činnosti mladistvých má značný vliv alkohol, případně jiná návyková látka, která zvyšuje agresivitu, nekoordinovanost pohybů a podporuje nepřiměřené reakce na vnější podněty
- mladiství pachatelé jednají více emotivně než rozumově, trestná činnost je páchána ve většině případů živelně pod vlivem momentální situace
- při opakování trestné činnosti se vyskytují specifické znaky z předcházející trestné činnosti
- při získávání alibi se mladiství pachatelé orientují na osoby ze skupiny, do níž patří
- o přípravě, ale i o spáchané trestné činnosti se pachatelé rádi svěčují členům své skupiny

- pachatelé často odcizují předměty, které momentálně potřebují, nebo které se jim vzhledem k věku líbí, krádeže jsou vůbec nejčastějším trestným činem, podle Matouška (1997) se u nás se tohoto trestného činu dopustili dvě třetiny trestně stíhaných mladistvých, zajímavé je, že každý pátý se dopustil trestného činu pod vlivem alkoholu, majetková kriminalita dětí a mladistvých je převážně záležitostí krádeží, v souvislosti s majetkovou kriminalitou je možné uvést zajímavé srovnání - děti se nejvíce dopouštějí krádeží věcí z aut a krádeží kapesních, což souvisí s touhou stále mladších dětí vlastnit módní, drahé oblečení a věci pro zvýšení prestiže a vyrovnat se tak za každou cenu vrstevníkům ze sociálně silnějších rodin, kteří běžně takové věci mají, mladiství pak nejčastěji kradou motorová vozidla a věci z aut, majetkové kriminality se velmi často dopouštějí patologičtí hráči - gambleři
- věci získané trestnou činností skupinou mladistvých jsou velmi brzy rozdělovány mezi členy skupiny, při rozdělování je patrná hierarchie ve skupině a podíl na spáchané trestné činnosti, finanční prostředky se většinou utrácejí ve skupině
- některé znaky způsobu spáchání trestné činnosti vyplývají ze somatických znaků pachatele, např. se snižující se objasněností jednotlivých typů trestných činů se zvyšuje podíl dětských a mladistvých pachatelů

Autoři, kteří podávají výčet specifických znaků kriminality mládeže, se v mnohém shodují. Jejich závěry potvrzují i policisté, soudci a sociální pracovníci, kteří rovněž shodně konstatují, že páchaní trestné činnosti mládeže se posunulo k závažnějším formám. „*Děti se trestnímu zákoníku prohřešují často ve skupinách, jejich činy doprovází zbytečné ničení majetku a vzrůstající brutalita.*“

Co se týká struktury kriminality dětí a mládeže, bylo uvedeno, že majetková kriminalita představuje téměř 80% veškeré registrované trestné činnosti.

Motivem majetkové trestné činnosti je převážně zisk. „*Poškození majetku sprejery a mladými vandaly ve dvojicích a skupinách má na celkové majetkové kriminalitě sice menší podíl, ale způsobuje vysoké majetkové škody a mnohdy poškozuje i umělecké hodnoty*“ (Zoubková, 2002, s. 23).¹

---

¹ www.ctk.cz ze dne 4.2.2009

Zhruba desetkrát méně než majetkové kriminality se dopouštějí děti a mladiství násilné kriminality. Zoubková (2002) uvádí až kolem 2000 skutků za rok. Z tohoto druhu převládá ublížení na zdraví a loupeže. I Matoušek a Kroftová (2003) potvrzují, že násilná kriminalita má v celkovém objemu u dětí a mládeže zhruba desetkrát menší četnost než kriminalita majetková. Doplňují pak, že kriminalita mravnostní je v celkovém kvantu trestných činů dětí a mládeže padesátkrát méně častá než kriminalita majetková. Jejím nejčastějším typem je pohlavní zneužívání.

Co se týká drog, má nejmladší generace pětina podíl na objasněné drogové kriminalitě. Trestná činnost související s drogami nemá charakter pouze majetkový, ale jedná se také o loupeže, ublížení na zdraví, výtržnictví, znásilnění a pohlavní zneužívání.

Specifickou kriminalitou je kriminalita agresivních extremistických skupin včetně demonstrujících své rasistické názory. Matoušek (1997) hovoří o předsudkových trestných činech. Tento druh kriminality není příliš kvantitativně zastoupen, je však společensky velmi nebezpečný a pachatelé do 18 let se na něm podílejí více jak jednou čtvrtinou. „*Projevy extremismu jsou převážně koncentrovány do vzájemných napadání skinheadů a Romů nebo skinheadů a anarchistů*“ (Zoubková, 2002, s. 31).

Matoušek a Kroftová (2003) potvrzují, že majetková trestná činnost je naprosto převažující formou kriminálního chování uváděných věkových skupin. S odvoláním na policejní evidenci uvádějí, že k nejčastějším formám trestné činnosti patří:

- krádeže věcí z aut
- krádeže aut
- podvody
- krádeže kol
- vloupání do víkendových chat
- vloupání do bytů
- zpronevěra
- krádeže v bytech
- vloupání do obchodů
- krádeže v restauracích

Z rozboru statistických dat v průběhu devadesátých let je možno konstatovat, že vývoj kriminality mladistvých, ale především dětí do 15 let je jednou

z nejdynamičtějších oblastí kriminality v České republice. O tom, jak se kriminalita mládeže vyvíjela v uplynulých letech, bude pojednáno v následující kapitole.

3.3 Vývoj kriminality mládeže v České republice

O rozsahu, vývoji a nebezpečnosti kriminality dospívající generace, tedy mládeže, která nedovršila ještě 18 let, koluje nejen v České republice, ale i v zahraničí, mnoho mýtů a pověr. Běžně se například uvádí, že kriminalita mládeže nebezpečně roste, že její formy jsou stále brutálnější. Následující přehled, který byl sestaven na základě policejních statistik, novinových článků a na základě údajů v odborných publikacích, se pokusím o objektivní nárys toho, jak se vyvíjela kriminalita mládeže u nás.

Počátky kriminální statistiky u nás sahají až do 18. století. Na jeho konci začaly soudy sestavovat výkazy o pohybu zločinnosti i o průběhu trestního řízení. Později byly vystaveny jednotné výkazy, které byly v pozdějších letech reformovány. Od roku 1882 začala být pozornost věnována i vlastní kriminální statistice.

Kriminalita mládeže, registrovaná orgány činnými v trestním řízení, byla v Československu v systematických statistických řadách evidována od šedesátých let 20. století. Od té doby bylo zaznamenáno několik vln vzestupu. První větší vlna od roku 1963 do roku 1971, druhá na přelomu let osmdesátých. V osmdesátých letech byla kriminalita mládeže v České republice poměrně stabilní, a to v počtu objasněných skutků, kterých se dopustila mládež, tak v jejich asi patnáctiprocentním podílu na celkové kriminalitě. Průměrně bylo ročně registrováno 9 000 pachatelů ve věku do 18 let. Z toho 6 000 mladistvých a přes 3 000 dětí. Podíl pachatelů do 18 let činil 13% všech pachatelů (Zoubková, 2002).

Druhá polovina osmdesátých let minulého století je popisována jako relativně stabilní. Počet objasněných trestných činů spáchaných mladistvými byl nízký. Za zlomový lze považovat rok 1989, kdy došlo v České republice ke společenským změnám, které se nutně musely projevit nejen na nárůstu kriminality obecně, nýbrž i na vývoji kriminality mládeže. Podle statistických údajů Policejního prezidia ČR lze zaznamenat výrazný nárůst počtu objasněných trestných činů zejména v letech 1990 - 1993, který kulminoval roku 1996. Od roku 1997 u mladistvých a od roku 2000 u dětí mladších 15 let lze sledovat dlouhodobý a poměrně výrazný pokles registrovaných trestných činů.

Zoubková (2002) uvádí, že právě v roce 1996 se na celkové objasněné kriminalitě podílely děti a mládež nejvyšším procentem. Rok 1997 byl rokem zlomovým. V letech 1998 a 1999 sice došlo ke zvýšení počtu objasněných skutků, ale v menší míře byly trestné činy páčány dětmi a mládeží. V roce 2000 bylo z celkových 172 245 skutků 10 216 spácháno dětmi a 13 507 mladistvými (Zoubková, 2002). V případě mládeže jde o nejnižší index od roku 1992. V případě dětí se index za roky 1998 - 2000 nezměnil, je však trojnásobně vyšší než v roce 1990.

Podle tabulek se děti výrazněji dopouštějí trestné činnosti od 13 let věku, ale ani podíl nejmladších dětí ve věku do 12 let není zanedbatelný. Z hlediska krajů jsou kriminalitou dětí dlouhodobě nejzatíženějšími kraje severočeský a severomoravský. V kriminalitě mladistvých je na prvním místě rovněž kraj severočeský, následují kraje západočeský a severomoravský, což odpovídá údajům, které jsem zmínil v první kapitole.

Právě v letech 1997 - 2000 byl kladen důraz na zkvalitnění spolupráce specializovaných pracovníků PČR a Úřadu vyšetřování, kteří pracují na úseku mládeže, s dalšími orgány veřejné správy. V rámci policie došlo k personálnímu posílení, zvýšení odbornosti a ke stabilizaci pracovišť zabývajících se touto oblastí v rámci policie.

I Policie ČR uvádí, že od roku 1997 u mladistvých a od roku 2000 u dětí mladších 15 let lze sledovat dlouhodobý a poměrně výrazný pokles registrovaných provinění a činů jinak trestných. Obdobný vývoj je patrný u počtů stíhaných mladistvých a dětí mladších 15 let, projednávaných pro činy jinak trestné. Patrný je rovněž pokles podílu provinění a činů jinak trestných spáchaných mládeží na celkovém počtu objasněných trestných činů.

Statistiky naznačují, že v letech 2006 - 2007 je sice možné sledovat velmi mírný nárůst počtu stíhaných mladistvých, ten však nijak dramaticky nemění celkově příznivý vývoj registrované kriminality mládeže za posledních osm až deset let. Položme si otázku, co může být příčinou tohoto poklesu. Nasnadě je to, že na výrazný pokles registrované kriminality mládeže má vliv demografický vývoj v České republice. Prameny dále uvádějí, že v letech 2002 - 2003 došlo k poklesu registrované kriminality mládeže, což může být způsobeno novelou trestního zákona č. 265/2001 Sb., která zvýšila škodu rozhodnou pro kvalifikaci majetkového deliktu jako trestného činu z původních 2 000,- Kč na 5 000,- Kč. To by mohlo mít vliv zejména u tzv. dětské kriminality, kterou převážně tvoří majetkové činy jinak trestné a s nízkou výší způsobené škody spáchané dětmi mladšími 15 let. Ani toto vysvětlení však samo o sobě

neobstojí, neboť jak počty registrovaných činů jinak trestných, tak počty dětí mladších 15 let, které se dopustily činu jinak trestného, klesají i v letech následujících po uvedené dekriminální změně. Ani přijetí nového zákona č. 218/2003 Sb., O soudnictví ve věcech mládeže, tj. změna legislativy, nám pokles kriminality páchané mládeží v ČR v posledním desetiletí přesvědčivě nevysvětluje, neboť tato začala klesat již před nabytím účinnosti této normy v roce 2004. Nejvýše by tak nový zákon mohl přispívat ke stabilizaci pozitivního poklesu kriminality, ale nemůže být jeho hlavní příčinou. Lze se tedy domnívat, že na poklesu registrované kriminality mládeže má vliv mnoho, výše uváděných faktorů. Jde o zákony a preventivní opatření, na druhé straně na nárůstu trestné činnosti mladistvých v devadesátých letech minulého století se promítl populační boom ze sedmdesátých let 20. století. Trestná činnost mládeže navzdory příznivým statistikám zůstává vážným společenským problémem a jejímu snížení a omezování by se proto, podle mého názoru, měla v budoucnu věnovat ještě větší pozornost než doposud.

3.4 Kriminalita mládeže v současnosti

Statistiky uvádějí, v roce 2007 se v České republice stalo zhruba 357400 trestných činů. V roce 2008 to bylo 343800 trestných činů. Škody způsobené trestnou činností loni dosáhly 31,6 miliardy korun, což oproti roku 2007 představuje nárůst o téměř devět miliard. Oproti roku 2007 loni na území České republiky vzrostl počet vražd. Zároveň se závěry výzkumů shodují na tom, že brutalita pachatelů, a to i těch nejmladších, vzrůstá. Nejvyšší počet trestných činů byl zaznamenán tradičně v Praze. Důležité pro účely naší práce je skutečnost, že vzrostl počet zločinů, které spáchaly děti do 15 let. Tento nárůst nenterelášť výrazný. Děti se však podle odborníků začaly na spáchání trestného činu připravovat, což je nová skutečnost, která je v rozporu s tím, co bylo uvedeno v souvislosti se specifickými znaky trestné činnosti mládeže, kde jsem na základě různých publikací uvedl, že příprava trestné činnosti mládeže je nedokonalá.

Podle údajů Policejního prezidia ČR loni děti spáchaly o 73 skutků více než předloni. Jejich trestná činnost je tedy kvalifikovanější, děti se na ni připravují. Dokonce si zajišťují následné alibi pro případ, že by došlo k vyšetřování. Ačkoli počet činů jinak trestných spáchaných dětmi vzrostl, provinění mladistvých vykazují opačný trend. Loni poklesly o 221 skutků. Co se týká struktury kriminality, nejčastější formy zůstávají shodné s těmi, které byly uvedeny v předchozích kapitolách. V roce 2007 činil

podíl krádeží spáchaných mládeží téměř 70 procent a naopak podíl vražd představoval pouhou 0,1 procenta. Jak bylo uvedeno, policie, ale i pracovníci ve školství často upozorňují na závažnost činů, zvyšující se brutalitu a vysokou agresivitu dospívající generace delikventů, což však, jak jsem zjistil, výzkumy nepotvrzují. Lze se tedy domnívat, že jde o náhodně vybrané trestné činy závažného charakteru, kterým je věnována záměrná, především mediální, pozornost. Naproti tomu je, jak statisticky, tak i výzkumem, doložena skutečnost, na které se zároveň shodují mnozí autoři (např. Matoušek, Zoubková), že co do rozsahu i co do závažnosti páchaných deliktů se na kriminalitě mládeže podílejí chlapci mnohonásobně více než dívky. Ty se na celkovém počtu obžalovaných mladistvých v loňském roce podílely osmi procenty.² Jak jsem tedy naznačil, celková trestná činnost mládeže se snižuje, což může mít mnohé příčiny. Na druhé straně jsem se setkal s konstatováním a prognózami, které předpovídají, že letos kriminalita částečně vzroste. Důvodem je ekonomická krize.

3.5 Trestní odpovědnost a problematika snížení její hranice

Trestná činnost je postižitelná, sankcionovaná. Lidé se nejvíce dopouštějí trestné činnosti v mládí a rané dospělosti. Náš právní řád říká, že stíhat za přestoupení zákona lze jen mladistvé, kteří přestoupili v době spáchání činu patnáctý rok. Mladiství, tedy ti, kteří se nacházejí ve věkové hranici 15-18 let, trestně odpovědní jsou, nicméně sankce, které jsou jim ukládány, nejsou tak přísné, jako v případě dospělých. „*Osobám mladším patnácti let, které naše legislativa nazývá děti, může být místo trestní sankce uložena v rámci občanskoprávního řízení tzv. ochranná výchova, tj. výchova ve státním zařízení, které náleží do rezortu ministerstva školství. I když vyšetřování ukáže, že osoba mladší než patnáct let spáchala protizákonný čin, trestný postih u ní není možný*“ (Matoušek, Kroftová, 2003, s. 145).

V této kapitole bych se chtěl zabývat podrobněji termínem trestní odpovědnost a v současné době tolik aktuální otázkou, která se týká problematiky snížení hranice trestní odpovědnosti.

Trestní odpovědnost mladistvého začíná v den, který následuje po dni, kdy dovršil patnáct let věku a končí v den dovršení osmnáctého roku věku. Pro trestní odpovědnost nehraje roli dosažení zletilosti uzavřením manželství. Spáchá-li osoba čin jinak trestný v den svých patnáctých narozenin, není trestně odpovědná, naproti tomu spáchá-li

---

² Statistiky z portálů www.ceskenoviny.cz, www.mvcr.cz, www.policiecr.cz

trestný čin - provinění v den svých osmnáctých narozenin, je trestně odpovědná ještě jako mladistvá. To znamená, že teprve v den následující po dovršení osmnáctého roku věku se u pachatele trestného činu zakládá obecná trestní odpovědnost.

Trestná činnost mladistvých byla již upravena v minulých letech zák. č. 48/1931 Sb., O trestním soudnictví nad mládeží. V tomto zákoně byl určen jako minimální věk pro trestní odpovědnost dovršení 14 let. V podstatě to znamenalo, že podmínkou vzniku trestní odpovědnosti bylo dosažení určeného minimálního věku. V teoretické a praktické rovině to však ještě neznamenalo, že by každý mladistvý jedinec musel být v případě spáchání trestného činu odpovědný. Pokud byla v době činu shledána jeho značná zaostalost, pro kterou nemohl rozpoznat bezprávnost činu nebo své jednání podle správného rozpoznání řídit, jednalo se o zvláštní důvod vylučující jeho trestní odpovědnost.

V zákoně byla zakotvena také možnost pro případ, že došlo ke zproštění, zastavení trestního řízení nebo upuštění od trestního stíhání činu jinak trestného, kterého se dopustil nedospělý nebo mladistvý. V tomto okamžiku opatrovnický soud mohl učinit výchovná či léčebná opatření.

Poprvé bylo dovršení 15 let, jako dolní věková hranice trestní odpovědnosti, upraveno trestním zákonem č. 86/1950 Sb., který nabyl účinnosti dnem 1.8. 1950. Ustanovení neprošlo novelizací a bylo převzato do nového trestního zákona č. 140/1961 Sb., jehož platnost skončila v roce 2003. V příslušných normách byla v roce 1950 vypuštěna speciální úprava trestné činnosti mládeže, byla obnovena až v roce 2004.

V roce 2003 byla opětovně vytvořena speciální zákonná úprava týkající se soudnictví nad mládeží. Tato vycházela z původního zák. č. 48/1931 Sb., O trestním soudnictví nad mládeží. Jedná se o zákon č. 218/2003 Sb., O odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže), který je účinný od 1. ledna 2004. V rámci tohoto zákona jsou zřizovány soudy pro mládež apod. V zákoně je upravena spolupráce s orgánem sociálně právní ochrany dětí, zájmovými sdruženími občanů a probační a mediační službou. Důležitou částí v dokazování je zpráva o osobních rodinných a sociálních poměrech, zjištění poměrů mladistvého a aktuální životní situaci mladistvého.

Zoubková v publikaci z roku 2002 uvádí, že počátek trestní odpovědnosti je konstruován jako absolutní a k jejímu naplnění postačuje pouze dosažení stanoveného věku. „*Nevyžadují se již další podmínky (duševním, mravní zralost)*“ (Zoubková, 2002, s. 74). Změna přichází právě v zákoně č. 218/2003 Sb., v němž je konstatováno, že

mladistvý, který v době spáchání činu nedosáhl takové rozumové a mravní vyspělosti, aby mohl rozpoznat jeho nebezpečnost pro společnost nebo ovládat své jednání, není za tento čin odpovědný.

Z výše uvedených skutečností vyplývá, že mladistvý není trestně odpovědný, jestliže v době spáchání činu nedosáhl takové rozumové a mravní vyspělosti, aby mohl rozpoznat jeho nebezpečnost pro společnost nebo ovládat své jednání. Velmi důležité složky rozumová a mravní vyspělost se navzájem ovlivňují a z hlediska vývoje mladistvého tvoří do určité míry celek.

Charakteristické pro složku rozumového vývoje je to, že jejím obsahem je schopnost pojmového myšlení, které každý nabývá postupně, různými postupy a různou intenzitou. Přitom to, jakého stupně jedinec dosáhne, je určováno dosaženou úrovní tohoto myšlení. V případě mravního vývoje osobnosti hovoříme o procesu, v němž si mladistvý v průběhu individuálního rozvoje osvojuje normy chování, které platí v daném období rozvoje společnosti. Tyto jsou následně převáděny na osobní a morální kvality. Toto se děje v závislosti na biologickém a psychickém zrání osobnosti.

V případě, že je mladistvý za své jednání odpovědný, je dán předpoklad, že má schopnost rozpoznávací, tedy rozumovou způsobilost, což předpokládá takový stupeň intelektu, aby mohl chápat potřebný stupeň nebezpečnosti činu pro společnost a určovací schopnost, tedy mravní způsobilost, což značí takovou vyspělost, aby byl způsobilý klást dostatečný odpor pohnutkám vedoucím jej k činům, jejichž stupeň nebezpečnosti činu pro společnost je mu znám.

Z toho, co bylo uvedeno, vyplývá, že hranice trestní odpovědnosti je patnáct let. Dítě by v tomto věku mělo být natolik zralé, že by mělo mít obecně potřebnou rozumovou a mravní způsobilost. Od mladistvého se s ohledem na jeho stupeň vývoje vyžaduje, aby si byl schopen uvědomit své nesprávné jednání odporující normám společnosti nebo aby byl schopen přiměřeným způsobem usměrnit své chování. Ve své podstatě tedy platí, že mladistvý, který v době spáchání činu nedosáhl takové rozumové a mravní vyspělosti, aby mohl rozpoznat jeho nebezpečnost pro společnost nebo ovládat své jednání, není za tento čin trestně odpovědný. Oproti tomu dítě mladší 15 let neneset trestní odpovědnost.

V současné době je velice aktuální otázka snížení hranice trestní odpovědnosti. Jako důvod je nejčastěji uváděno, že dnešní mládež dospívá dříve, že stejná věková hranice je platná i v okolních státech a za první republiky existovala i v tehdejší Československu. Nový trestní zákon, který stanoví snížení hranice trestní odpovědnosti

z 15 na 14 let, začne být účinný od 1. ledna příštího roku. Toto snížení hranice kritizuje řada odborníků, nesouhlasí s ním ani ministr spravedlnosti či prezident republiky. Podle něj by toto snížení vedlo ke kriminalizaci nezralých mladých lidí. Jiří Pospíšil chce co nejdříve připravit novelu, která by trestní odpovědnost opět o rok zvýšila. Je to ostatně postup, kterým senátoři za KDU-ČSL podmínili svůj souhlas s novým zákoníkem. I někteří policisté a sociální pracovníci se nedomnívají, že by věková hranice měla být snížena.

Marešová (2000) shrnuje, že odbornou i laickou veřejnost lze v této věci rozdělit do dvou skupin na základě upřednostňování či radikálního odmítání sankčního přístupu k řešení delikvence mládeže. V první skupině převažuje souhlasný postoj ke snížení hranice částečné trestní odpovědnosti, ve druhé převažuje zcela odmítavý přístup ke snížení této hranice. Něktěrymi zástupci z této skupiny je navrhováno dokonce zvýšení hranice na 16 let.

Většina odborníků podporuje komplexnější řešení a přiklání se k názoru, že samotné snížení věkové hranice trestní odpovědnosti, bez dalšího, problém stejně neřeší. Při stanovování hranice trestní odpovědnosti je nutné si uvědomit, že nezáleží ani tak na tom, zda věková hranice bude 14 nebo 15 let, ale spíše na následné reakci systému na delikventní jednání dítěte a na jeho prevenci.

Přikláním se tedy k názoru, že by se diskuse měla spíše vést o efektivních opatřeních, které by se týkaly reakcí na deliktní jednání nezletilců a o úspěšnosti těchto opatřeních při resocializaci dítěte.

3.6 Druhy trestů - opatření vůči mladistvým a dětem mladších patnácti let

V této kapitole bych se chtěl okrajově věnovat druhům trestů, tedy opatřením, která jsou ukládána právě mladistvým a dětem mladších patnácti let. Podrobněji jsem toto téma rozebral v mé bakalářské práci.

Když mladistvý spáchá provinění, v rámci zákona o soudnictví nad mládeží je zakotvený systém opatření, který může reagovat na různé aspekty trestné činnosti mladistvých i jejich osobní poměry. Účelem opatření je tedy vytvoření podmínek pro sociální a duševní rozvoj mladistvého se zřetelem k jím dosaženému stupni rozumového a mravního vývoje, osobním vlastnostem, k rodinné výchově a k prostředí, z něhož

pochází, i jeho ochrana před škodlivými vlivy a předcházení dalšímu páčání provinění.

Mezi tyti opatření patří:

1. Výchovná opatření
2. Ochranná opatření
3. Trestní opatření

Cílem výchovných opatření je vytvořit takové podmínky, které mladistvého ochrání před škodlivými vlivy společnosti a předejdou dalšímu páčání provinění. Prostřednictvím výchovných opatření lze nejlépe reagovat na aktuální životní poměry mladistvého, na skutečnost charakterizující jeho osobu a na příčiny stíhané trestné činnosti. Smyslem je tedy vytvářet podmínky pro vhodné společenské uplatnění a zdravý rozvoj mladistvých provinilců. V příslušné normě jsou uvedena tato výchovná opatření:

- dohled probačního úředníka
- probační programy
- výchovné povinnosti
- výchovná omezení
- napomenutí s výstrahou

Ochranná opatření jsou definována trestním zákonem. Jedná se o samostatnou kategorii trestněprávní sankce, kterou lze uložit nejen trestně odpovědným mladistvým, ale také mladistvým, kteří nejsou trestně odpovědni. Lze ji udělit jen dle zákona o mládeži. Dají se ukládat samostatně nebo vedle trestního opatření. Ukládáním a výkonem ochranných opatření se sleduje především účel preventivní. Mají též izolovat a resocializovat toho, kdo se společensky nebezpečného činu dopustil. Účelem je kladně ovlivnit duševní, mravní a sociální vývoj mladistvého a chránit společnost před páčáním provinění mladistvých. Mezi ochranná opatření patří:

- ochranné léčení
- zabrání věci nebo jiné majetkové hodnoty
- ochranná výchova

Trestní opatření patří mezi trestněprávní následky provinění mladistvých a zároveň představují právní prostředky k dosažení účelu zákona o soudnictví ve věcech mládeže. Je pro ně typické, že jsou stanovené zákonem a vynutitelné státem. Ukládají je výlučně soudy. Mezi tyto opatření patří:

- obecně prospěšné práce
- zákaz činnosti
- vyhoštění
- peněžité opatření
- peněžité opatření s podmíněným odkladem výkonu
- propadnutí věci nebo jiné majetkové hodnoty
- odnětí svobody podmíněně odložené na zkušební dobu
- odnětí svobody podmíněně odložené na zkušební dobu s dohledem
- odnětí svobody nepodmíněně

Jak uvádějí Matoušek a Kroftová (2003), nejčastějším trestem pro mladistvé je podmíněný trest odnětí svobody, který je ukládán zhruba dvěma třetinám mladistvých pachatelů. Dále jsou to tresty nepodmíněné, peněžité a jiné, například propadnutí věcí, vyhoštění, zákaz činnosti. U části odsouzených volí soud upuštění od potrestání.

Opatření vůči dětem mladších patnácti let vymezuje právní následky činu jinak trestného. Projednáváním činů jinak trestných se sleduje užití opatření, která účinně přispějí k tomu, aby se nadále zdržely páchání protiprávních činů a našly společenské uplatnění odpovídající jejich schopnostem a rozumovému vývoji a podle svých sil a schopností přispěli k odčinění újmy vzniklé protiprávním činem. Hlavním účelem je výchovné působení na ně. Druhy opatření jsou:

- dohled probačního úředníka
- zařazení do terapeutického, psychol. nebo jiného vhodného výchovného programu ve středisku výchovné péče
- ochranná výchova

Praxí je ověřeno, že ve většině případů jsou osoby mladší 15 let v řízení jen

pasivními účastníky. Souvisí to s věkem, duševní vyspělostí, zralostí a jistě i neprávnickým vědomím. Jak uvádějí Matoušek a Kroftová (2003), jde většinou o děti ze sociálně slabých, neúplných rodin, jejichž rodiče mají nízkou kvalifikaci. Jsou často nezaměstnaní, nebo nemají stálé zaměstnání. Mnoho dětí, o kterých je řeč, navštěvuje speciální školu či jsou romského původu. Tyto děti jsou snadno manipulovatelné a zneužitelné. Proto je třeba na ně zaměřit pozornost, zvážit přístup, chránit je. Je však zároveň třeba, aby si dítě, účastník řízení, uvědomilo, že se dopustilo protiprávního jednání, skutku, který je pro společnost nebezpečný. Na druhé straně je důležité, aby průběh a výsledek řízení nezpůsobil škodu, která je nepřiměřená tomu, co dítě způsobilo. Aby nebyl narušen další psychický a fyzický vývoj dítěte, aby na dítěti nebyly zanechány traumatizující následky, které by ho doprovázely další životní érou.

3.7 Typy ústavní výchovy

První ústavy budované pro společensky handicapované lidi provozovala církev i obce od 16. století. K většímu rozšíření dochází po zlomovém roce 1848, kdy je zakládají obce, zemské orgány státní správy a také různé spolky a nadace. V porovnání s dnešní dobou lze říci, že první ústavy nebyly specializované, lišily se v organizaci i v celkové kvalitě. Některé se zaměřovaly více na složku vzdělávací. Co se týká represivních opatření, ta byla taktéž značně rozdílná. V padesátých letech minulého století vznikla jednotná síť ústavů pro děti i mládež, která pod korigovanými názvy existuje dodnes.

Zákon o ústavní výchově (účinný od 1. 7. 2002) zachovává systém ústavních zařízení založený před třiceti lety. V roce 2005 byl tento zákon pozměněn zák. č. 383/2005 Sb. Kojenecké ústavy a dětské domovy pro děti do tří let spadající pod resort zdravotnictví. Dětské domovy, diagnostické a výchovné ústavy jsou řízeny resortem školství. Dnešní struktura tedy zahrnuje diagnostické ústavy pro děti, diagnostické ústavy pro mládež, dětské výchovné ústavy, dětské výchovné ústavy se zvýšenou péčí, výchovné ústavy pro mládež a výchovné ústavy pro mládež se zvýšenou péčí. Pro účely této práce se zaměřím na diagnostické a výchovné ústavy.

Diagnostický ústav je zařízení, které přijímá děti, které na základě výsledků

komplexního vyšetření, zdravotního stavu a volné kapacity jednotlivých zařízení, umísťuje do dětských domovů, dětských domovů se školou nebo výchovných ústavů. Jsou zde i jisté výjimky týkající se umísťování, ty jsou uvedeny v zákoně. Pobyt v diagnostickém ústavu může být buď dobrovolný nebo nařízený soudem. Poskytuje po dobu nezbytně nutnou péči dětem s nařízenou ústavní výchovou nebo uloženou ochrannou výchovou zadržným na útěku z jiných zařízení, popřípadě z místa bydliště či pobytu. Může ovšem poskytovat péči i dětem, o jejichž umístění v důsledku jejich poruch chování požádali sami rodiče či zákonní zástupci dítěte. Hovoříme pak o dobrovolném pobytu, který předpokládá dohodu mezi vedoucím ústavu, rodiči či zákonnými zástupci svěřence a dítětem samotným. Dobrovolné pobyty jsou ovšem využívány málo. Diagnostické ústavy jsou charakterizovány jako přestupní stanice. Pobyt dítěte zde trvá zpravidla osm týdnů, přičemž naprostá většina svěřenců se nevrací z diagnostického ústavu do místa, odkud z něj přišli. I takové případy však jsou, jde o již zmiňované děti, které sem byly umístěny na přání rodičů.

V zákoně se uvádí, že diagnostický ústav plní podle potřeb dítěte úkoly diagnostické, které spočívají ve vyšetření úrovně dítěte formou pedagogických a psychologických činností. Dále úkoly vzdělávací, v jejichž rámci se zajišťuje úroveň dosažených znalostí a dovedností, stanovují se a realizují specifické vzdělávací potřeby, a to s ohledem na individuální potřeby jedince. Další úkoly jsou rázu terapeutického, ty prostřednictvím pedagogických a psychologických činností směřují k nápravě poruch v sociálních vztazích a v chování dítěte. Výchovné a sociální úkoly se vztahují k osobnosti dítěte, jeho rodinné situaci. V neposlední řadě je třeba jmenovat úkoly organizační a koordinační.

Jak uvádějí Matoušek a Kroftová (2003), většina svěřenců v diagnostických ústavech má nízké vzdělání, někteří studují učební obor. Mladí lidé se započatou střední či vyšší odbornou školou se zde prakticky neobjevují. Značná část svěřenců je romského původu. Co se týká vnitřní organizace, v diagnostických ústavech jsou zřizovány nejméně tři výchovné skupiny pro účely komplexního vyšetření dětí. Diagnostické ústavy nebo výchovné skupiny těchto ústavů jsou členěny podle pohlaví nebo podle věku dítěte. Děti, které ukončily povinnou školní docházku, mohou navštěvovat diagnostické třídy, které se budují jako součást diagnostického ústavu. V nich je zajišťována příprava dětí na jejich budoucí povolání.

Jak jsem uvedl, diagnostický ústav nepředpokládá dlouhodobý pobyt svěřenců.

Ti jsou poté, co je vypracována zpráva o svěřenci, umístění zpravidla do výchovných ústavů. Matoušek a Kroftová (2003) se shodují na tom, že naprostá většina svěřenců je po zhruba dvouměsíčním pobytu umístěna do výchovného ústavu.

V zákoně se uvádí, že výchovný ústav pečuje o děti starší 15 let se závažnými poruchami chování, u nichž byla nařízena ústavní výchova nebo uložena ochranná výchova. Ve vztahu k dětem plní zejména úkoly výchovné, vzdělávací a sociální. Výchovné ústavy se zřizují odděleně pro děti s nařízenou ústavní výchovou a uloženou ochrannou výchovou, popřípadě jako výchovný ústav nebo výchovná skupina pro děti, které jsou nezletilými matkami, a jejich děti, nebo pro děti, které vyžadují výchovně léčebnou péči. Do výchovného ústavu může být umístěno i dítě mladší 15 let, má-li uloženu ochrannou výchovu, a v jeho chování se projevují tak závažné poruchy, že nemůže být umístěno v dětském domově se školou. Výjimečně, v případech zvláště závažných poruch chování, lze do výchovného ústavu umístit i dítě s nařízenou ústavní výchovou starší 12 let.

Vedle nařízené ústavní výchovy a usnesení o předběžném umístění v ústavu je též možná dohoda s rodiči, na jejímž základě je do ústavu svěřenec umístěn.

Ústav poskytuje dlouhodobou péči, jejímž těžištěm je příprava na budoucí povolání. Výukové programy mohou mít tři podoby:

- kurzy a praktická školení pro krátkodobé pobyty a pro nejhůře vzdělavatelné svěřence
- odborné učiliště, jež svěřenec absolvuje s výučním listem
- střední odborné učiliště

Svěřenci jsou rozděleni do výchovných skupin, kdy každá skupina odpovídá zařazení do vzdělávacího programu. Někteří svěřenci mohou navštěvovat odborné učiliště mimo areál výchovného ústavu. Existují také skupiny svěřenců, kteří bydlí mimo hlavní budovu, docházejí do zařízení na výukové programy a stravu, nejsou ovšem kontrolováni pracovníky zařízení.

Nutno doplnit, že výchovné ústavy se stejně jako diagnostické ústavy potýkají s celou řadou problémů. Lze uvést např. organizační problémy, nedostatek kvalifikovaného personálu. Dále to jsou problémoví jedinci, kteří často na pracovníky ústavu útočí a opakovaně utíkají.

3.8 Vězení

Ministerstvo kromě vzniku ústavu pro nezletilé násilníky tvoří i novou koncepci institucionální péče. Veřejnost prvnímu ústavu pro děti s extrémními poruchami chování říká dětské vězení. Toto zařízení se nachází v Boleticích. Svěřenci jsou děti, které spáchaly závažný trestný čin, například někoho zavraždily nebo znásilnily.

Přestože se odborníci brání tomu, aby se boletickému ústavu říkalo vězení, tím, jak to v něm funguje, ho přesto připomíná. Kapacita nejpřísněji střeženého oddělení je 12 dětí, rozdělených do dvou skupin po šesti. Pro každou z nich jsou určeni tři vychovatelé. Chovanci zde zůstávají buď do patnácti let, nebo dokud nedokončí povinnou školní docházku. Poté vedou jejich kroky do výchovných ústavů s ochrannou výchovou. Když nic závažného neprovedou, odcházejí z ústavu jako plnoletí s čistým rejstříkem trestů. V tisku se objevily zprávy, že na severovýchodě Čech by měl vzniknout podobný ústav, který by však byl určen pro chlapce od patnácti do osmnácti let. Ten by měl navazovat na boletický ústav. Změn plánuje ministerstvo víc. Vznik ústavu pro teenagery s extrémními poruchami chování ale není jedinou změnou, kterou ministerstvo plánuje. Změnit by se totiž měla téměř celá koncepce institucionální péče. *„Musejí být jasně určeny standardy tak, aby se dětem dostalo všude stejné péče. Aby měly stejná práva, možnosti, ale i povinnosti. V současné době se to ústav od ústavu liší.“*³

Jedním z plánů tak například je, že by se zúžila spolupráce se soudy. Právě soudcům je již dlouhodobě odborníky vyčítáno, že ústavy neznají a nedokážou je od sebe rozeznat. Děti, které by měly být například v ústavu s ochranou výchovou, protože spáchaly trestný čin, soudy posílají do ústavní péče. A naopak. Vzniknout by proto měla metodika, která by rozdílům soudům jasně vysvětlovala.

Co se týká charakteristiky samotného vězení, jde o instituci s vysoce centralizovaným, v podstatě vojenským řízením. Umístění do vězení je drastická změna, která může vyvolat vážnou psychickou poruchu. Matoušek a Kroftová (2003) upozorňují, že z psychologického hlediska je lhostejné, zda je mladistvý umístěn ve vazbě či zda je v samotném výkonu trestu. S tímto vědomím může být mladistvý vzat do vazby jen v případě, že jsou dány důvody vazby, nelze-li účelu vazby dosáhnout jinak, a za dalších přesně stanovených podmínek trestního řádu a zákona o mládeži. Použití musí být opatřením zcela výjimečným a striktně omezeným zákonem.

---

³ Dušan Lužný, náměstek ministra školství. Lidové noviny: Vznikne „vězení“ pro mladistvé. 25.10.2008

3.9 Odnětí svobody a jeho vliv na člověka

Odnětí svobody je vždy aktem velice významným v životě mladistvého delikventa. Uložení trestu odnětí svobody je nejzávažnějším a také nejtvrdším možným trestem ukládaným v naší společnosti. *„Soudní řízení a rozsudek samotný představují pro mladistvého pachatele důležitou osobní zkušenost se společenským sankčním systémem a společenským hodnocením své osoby. Uložení nepodmíněného trestu odnětí svobody mladistvému je pak jednoznačným potvrzením společenské nebezpečnosti jeho činu i jeho osoby, a proto důležitým životním mezníkem nejen z pohledu jeho osobního života, ale i z pohledu společnosti“* (Mühlpachr, 2008, s. 131).

Účel trestu u mladistvého, formulovaný v trestním zákoně, je ve srovnání s obecným zněním účelu trestu, modifikován. Trestní zákon zdůrazňuje především výchovnou funkci trestu u mladistvých pachatelů. Dle této formulace je účelem vychovat pachatele v řádného občana, a to se zřetelem k jeho osobním vlastnostem, k jeho rodinné výchově a prostředí, z něhož pochází.

„Uvězněním se mladistvý dostává na důležitou křižovatku svého dosavadního života, kdy by se měl zamyslet nad svým bývalým i budoucím způsobem života, jednáním, hierarchií hodnot a společenským zařazením, svými schopnostmi a možnostmi“ (Mühlpachr, 2008, s. 132). Jde o zlom v životě mladistvého, jemuž předchází relativně dlouhá cesta, ovlivněná mnohými faktory. Mladistvý delikvent, jeho osobnost a jeho kriminální čin je posuzován z více pohledů. V první řadě se sleduje do jaké míry je delikventní chování mladistvého výsledkem jeho individuálních zvláštností a míry vlivu působení sociálního prostředí. Za druhé, zda se osobnost jedince a její projevy výrazně odlišují od společenského normálu a zda lze jeho další život ovlivnit, především tak, aby se delikventní chování neopakovalo či se snížilo riziko jeho opakování.

Pokud je jedinec umístěn do vazby či do vězení, jde o drastickou změnu, která může vyvolat vážnou psychickou poruchu. Prameny se shodují, že uvěznění má na mladistvého větší vliv než na dospělého. *„Dospívající ve vězení přijde o většinu vlivů, které životně k dozrání potřebuje. Na druhé straně je vystaven mnoha vlivům, jež jeho osobnost deformují“* (Matoušek, Kroftová, 2003, s. 163). Ve vězení se setkává s režimem, který už jsem hodnotil jako vojenský. Nachází se v prostředí, ve kterém dosud nežil a jež mu je cizí. Ztrácí možnost kontaktu se svou rodinou. Je zbaven veškerého majetku, je oblečen do vězeňského oděvu. Nemá možnost svobodného

rozhodování. Ztrácí svobodu nejen ve smyslu nuceného místa pobytu, ale i ve smyslu ztráty možnosti se rozhodovat, a to i ve věcech, které považuje za zcela běžné. Je pod neustálým tlakem, kontrolou. Setkává se s lidmi, které neměl možnost si vybrat. Okusí šikanu, drogy, násilí.

Vězení má mnoho negativních účinků. Je nutné si uvědomit, že propuštěním na svobodu tyto nepříznivé účinky nekončí. „*Ten, kdo opustil brány věznice, se obvykle ocitá v životní situaci výrazně jiné, než byla ta před uvězněním*“ (Matoušek, Kroftová, 2003, s. 165). Je možné, že jedinec už nemá kde bydlet, nemá se kam vrátit do práce. Ztratil přátele, nemá rodinu. Chybí mu informace a zkušenosti se změnami, k nimž po dobu jeho izolace ve společnosti došlo, a které ostatní lidé již považují za samozřejmé. I z těchto důvodů souhlasím s tvrzením, že trest vězení je trest několikanásobný, který nekončí ani dlouho po opuštění věznice. V případě mladistvého jsou následky mnohem dalekosáhlejší a intenzivnější než pro dospělého jedince.

3.10 Dílčí závěr

Kriminalita se stala v minulých desetiletích masovým sociálním jevem. Prameny se shodují na tom, že kriminalita je převážně záležitostí mladých lidí. Problematika kriminality mládeže je pak označována za jeden z nejzávažnějších společenských problémů současnosti. Podle aktuálních průzkumů veřejného mínění jde v případě narůstající kriminality mládeže o hlavní ukazatel, který společnost znepokojuje.

Cílem této kapitoly bylo analyzovat a zhodnotit působení současné společnosti na zacházení s tou částí mládeže, u níž je vysoké riziko kriminálního ohrožení. Kriminalita mládeže má svá specifika. Je páchána ve skupinách, vyznačuje se nedokonalou přípravou (s ohledem na poznatky posledních let částečně vyvráceno), využívá tělesných proporcí mladých pachatelů. Ti se řídí i více svými momentálními emocemi, které převládají nad rozumovou motivací.

Třetina trestné činnosti dětí a mládeže je registrována jako opakovaná. Kriminalita mládeže je převážně záležitostí chlapců, ačkoli jsme se již setkali i s konstatováním, že podíl dívek na trestné činnosti mládeže se v posledních letech zvyšuje. Děti se výrazněji dopouštějí trestných činů od třinácti let věku, i když zanedbatelný není ani podíl těch nejmladších.

Z rozboru statistických dat vyplývá, že vývoj kriminality mladistvých, ale

převážně dětí do patnácti let, je jednou z nejdynamičtějších oblastí kriminality v České republice. Z hlediska struktury kriminality spočívá těžiště na majetkové kriminalitě. Téměř totožný pak zůstává počet mladistvých pachatelů násilné a mravnostní kriminality. Trendy vývoje kriminality dětí a mládeže ukazují, že v devadesátých letech počet registrovaných trestných činů vzrostl, a to z mnoha důvodů. Lze uvést především společenské změny po roce 1989 a populační boom ze 70. let 20. století. V současné době se celková trestná činnost mládeže snižuje, což může mít mnohé příčiny. Zároveň je však třeba uvést, že se mění formy trestných činů, jejich provedení, které je stále dokonalejší, i profil pachatelů.

V současné době je v souvislosti s touto problematikou otevřeno mnoho otázek a diskuzí. Odborníci více propagují širší uplatnění tzv. alternativních sankcí, jakými jsou probace, veřejně prospěšné práce, peněžité tresty či výchovná opatření. Vazba není považována za vhodné řešení. Může mít výrazně negativní vliv na psychiku obviněného a na jeho sociální prognózu, než případný následný výkon trestu. Přikláním se k názoru, že systém opatření je, i přes pozitivní legislativní změny, stále nevyhovující. Současný neutěšený stav kriminality mládeže nelze proto zmírnit jinak, než celkovými koncepčními a systémovými změnami.

4. Prevence

Pojem prevence kriminality je v odborné literatuře často chápán velmi různě. Prevence kriminality je speciální oblastí uskutečňování prevence v obecném smyslu slova. Jejím předmětem je předcházení kriminalitě.

Potřeba preventivního přístupu k problémům byla vyvolána praxí. Ukázalo se, že u sociálních deviací se až nápadně opakují některá osobnostní témata a opakují se i sociální důsledky. Opakují se podmínky, za nichž jev vzniká i způsoby, jakými na ně společnost reaguje.

O tom, že problematika prevence je téma skutečně aktuální, se můžeme přesvědčit jak na stránkách denního tisku, tak v bezprostředním sociálním okolí. Nárůst se týká nejen kriminality, ale i drog a dalších, sociálně deviačních projevů. Za závažnou skutečnost se obvykle považuje trestná činnost páchaná mládeží a neustále se snižující věk pachatelů. *„Sociálně deviační projevy jsou chápány jako sociální ohrožení“ (Řezníček, 1994, s. 9).*

V této kapitole bych se chtěl zaměřit na problematiku řešení kriminality mládeže cestou preventivních aktivit. Zoubková (2002) uvádí, že ačkoli se v souvislosti s tímto tématem objevuje mnoho názorů a přístupů, od přímých strategií, přes strategie nepřímé až po legislativní opatření, všechny by měly respektovat jednotné principy.

„Preventivní aktivity cílené proti kriminalitě mládež vždy a v celém rozsahu vyžadují respektování základních práv dětí a práva na soukromí jejich rodiny.....Práva dítěte je třeba dodržovat od primární prevence až po prevenci terciární, od vyhledávání ohrožených dětí a jejich rodin až po zacházení s provinilými dětmi. Při preventivních aktivitách je třeba se vyvarovat živelného přijímání opatření bez odborných podkladů a vyhnout se tak riziku, že budou v rozporu s právním řádem a ústavním pořádkem“ (Zoubková, 2002, s. 118).

Prevence by měla být přímá, cílená a hlavně včasná. V souvislosti s včasnou prevencí přijala novela Zákona o rodině v roce 1998 tzv. upozornění (§ 42). Jde o to, že zákon poskytuje oprávnění třetím osobám upozorňovat na závadné chování dítěte. Podstatou je to, aby to nepřerostlo do závažnějších skutků. Na závadové chování dětí by měly upozorňovat školy, a to především rodiče. Měly by být, například prostřednictvím ředitele či výchovného poradce, upozorňovány i orgány sociálně právní ochrany, soudy nebo jiné oprávněné orgány. *„Oznámení jsou zcela důvěrná, a pokud jde o upozornění fyzické osoby, nesmí orgán, který oznámení přijal, sdělit zdroj svých informací. Zákon*

tak třetí osoby chrání především před rodiči. Upozorňovatel však již není zproštěn povinnosti vypovídat jako svědek v občanském nebo trestním řízení“ (Zoubková, 2002, s. 118).

Základem úspěchu prevence kriminality mládeže je její včasné a dlouhodobé působení. Vychází z předpokladu, že prevence kriminality mládeže je proces, který je nutné nezanedbat, neodkládat a začít s ním od nejujtějšího věku dítěte.

Prevence kriminality zahrnuje řadu nerepresivních opatření, tedy veškeré aktivity vyvíjené státními, veřejnoprávními i soukromoprávními subjekty směřující k předcházení páchaní kriminality a snižování obav z ní. Patří sem opatření, jejichž cílem či důsledkem je zmenšování rozsahu a závažnosti kriminality a jejich následků. Konkrétně jde o opatření sociální prevence, situační prevence, včetně informování veřejnosti o možnostech ochrany před trestnou činností a pomoci obětem trestných činů. Prevence kriminality je důležitá již z toho důvodu, že je jednodušší a levnější sociálně patologickým jevům předcházet než následně se snažit napravovat vzniklé škody. Je třeba upozornit, že objekty prevence kriminality nejsou jen samotní pachatelé trestné činnosti, ale i potenciální pachatelé, jejich sociální prostředí, a potenciální či skutečné oběti trestných činů.

Nositeli prevence je celá řada jednotlivců a institucí. Priorita náleží rodině, škole, masmédiím. Nositeli preventivních aktivit mohou být instituce státní i nestátní, například zájmová sdružení, nadace atd.

Činnost jednotlivých subjektů prevence kriminality mládeže je zcela nezbytné vzájemně koordinovat. Co se týká způsobu organizování prevence kriminality v České republice, jsou uváděny tři úrovně. Meziřesortní, resortní a místní. Zoubková (2002) uvádí úroveň centrální a místní. Centrální se týká celé republiky, místní je spjata s městy a obcemi. Jsou do ní zapojeny orgány veřejné správy, policie, nevládní organizace a další instituce působící v obcích. Podstatou systému prevence kriminality na místní úrovni je optimální rozložení působnosti v oblastech sociální a situační prevence s ohledem na místní situaci, potřeby i možnosti. Programy prevence kriminality na místní úrovni jsou považovány za nejefektivnější.

Projekty prevence kriminality na centrální úrovni se týkají především resortních programů prevence kriminality, které vycházejí z věcné působnosti jednotlivých ministerstev, konkrétně vnitra, spravedlnosti, MŠMT, práce a sociálních věcí, zdravotnictví. Rozšiřují jejich běžné činnosti o preventivní prvky a přístupy k předcházení sociálně patologickým jevům, ovlivňují tvorbu příslušné legislativy a

zajišťují v oblasti prevence vzdělání svých zaměstnanců.

Důležitou roli v prevenci kriminality mládeže hraje Republikový výbor pro prevenci kriminality. Jde o mezipříslušný, koordinační a metodický orgán zřízený při Ministerstvu vnitra usnesením vlády z roku 1993.

Těžiště systému prevence, včetně prevence kriminality mládeže, je soustředěno na místní úroveň. Zkušenosti z praxe potvrzují, že nejúčinněji se mohou kriminogenními situacemi a opatřeními proti jednotlivým druhům trestné činnosti, potažmo bezpečností, zabývat města, resp. jejich místní úřady, místní instituce a místní občané. Na kriminalitu mládeže, která je páchána v obci, může obecní zastupitelstvo reagovat obecně závaznými vyhláškami, a to na základě zkušeností a situací.

Projekty prevence kriminality mládeže na místní úrovni má obec (město) směřovat především na podchycení sociálních příčin trestné činnosti, tedy k podpoře rodiny a sociální práce s delikventy a jejich rodinami, k podpoře vzdělávání, zdravého životního stylu a toleranci. Speciální pozornost by měla obec (město) věnovat mládeži rizikové. Orientovat by se měla na zlepšení příležitostí pro využití volného času, podchycení konkrétních problémů, jimž čelí mladí lidé (Zoubková, 2002).

Metodická, koncepční a finanční podpora vlády ČR městům a obcím, zatíženým vysokou mírou kriminality, je realizována prostřednictvím Programu prevence kriminality na místní úrovni - Partnerství. Program Partnerství umožňuje na místní úrovni rychle reagovat na aktuální negativní vývoj trestné činnosti a dalších sociálně patologických jevů. Konkrétně se jedná o iniciaci a finanční podporu aktivit sociální a situační prevence orgánů státní správy, samosprávy, policie a nevládních organizací zaměřených na snížení kriminality ve městech a obcích. Za realizaci a koordinaci programů nesou odpovědnost zastupitelstva obcí.

Nezastupitelnou součástí v preventivní práci proti kriminalitě mládeže je policie. Ta často vystupuje v rámci primární prevence, což spočívá v tomto případě nejčastěji v přednáškové činnosti na školách, ale také v rámci sekundární a terciární prevence, kdy pracuje s ohroženou a provinilou mládeží. Na zapojení policie do prevence kriminality ohrožené mládeže se v České republice nezaměřuje mnoho projektů. Zmínit je třeba dva projekty občanského sdružení HALT realizovaný v Praze a Centrum včasné intervence (CVI) realizovaný v Ostravě. Jak jsem zjistil, na prevenci kriminality mládeže se podílejí i zaměstnanci věznic.

Téma prevence kriminality mládeže je velmi široké. Ohrožené mládeži je věnována celá řada projektů, věnuje se jí celá řada subjektů a jsou na ni vynakládány nemalé finanční prostředky. Důležité je však si uvědomit, že k celkové úspěšnosti a účinnosti prevence kriminality přispívá jasná a jednoznačná vládní politika.

V následujících podkapitolách bych se chtěl zaměřit obecně na zásady prevence, blíže popsat termíny primární, sekundární a terciární prevence. Pozornost bude věnována především prevenci uplatňovanou ve školním prostředí.

4.1 Dělení prevence

V zahraniční literatuře je možné nalézt různé typy prevence kriminality. Například Schneider rozlišuje tři druhy prevence. Jedná se o prevenci zákonnou, vycházející z trestního práva a nazývanou někdy také generální prevencí, prevenci intervenční (zásahovou), která je u nás v současnosti nazývána sociální prevencí, a prevenci mechanickou, v současnosti označovanou jako situační prevencí. V naší odborné literatuře (Osmančík) se převážně prosadilo členění prevence na sociální, situační a viktimní. Toto dělení je často kombinováno s členěním na prevenci primární, sekundární a terciární.

Toto schéma vychází z preventivního modelu medicíny. Kritériem při rozlišení je buď okruh adresátů nebo vývojové stádium kriminality.

O primární a sekundární prevenci se hovoří v těch případech, kdy se má na mysli předcházení delikventnímu jednání u celé populace dětí, tedy těch, jež se ještě delikventního chování nedopustily, ale podle určitých znaků lze soudit, že k němu mají sklon. Přičemž primární prevence je zaměřena na široké pozitivní ovlivňování hodnotové orientace dětí od nejnižšího věku až po mladé dospělé. Zahrnuje výchovné, vzdělávací, osvětové a poradenské aktivity. Specifická pozornost je věnována aktivitám zaměřeným na pozitivní využívání volného času. Sekundární prevence se zabývá těmi rizikovými dětmi a mladistvými, u nichž je zvýšená pravděpodobnost, že se stanou pachateli trestné činnosti nebo jsou ohroženy sociálně patologickými jevy. Zoubková (2002) uvádí, že při zjišťování problémových situací u mladých lidí má nezastupitelné místo škola. Preventivní opatření zasahují často do sféry volného času. „*Prevence je však zaměřena i na rizikové faktory, které jsou v sociálním prostředí a v sociálních vztazích, ve kterých děti žijí*“ (Zoubková, 2002, s. 60).

Terciární prevence je předcházením kriminální recidivě. Je zaměřena na děti a mladistvé, kteří se již trestné činnosti dopustili. Jejím cílem je eliminace recidivy kriminality i sociálně negativního jednání a resocializace.

Večerka (2003) zmiňované typy prevence charakterizuje takto. „*Primární prevence se u nás pojímá jako strategie nepřímá, která je necíleně orientována na celou společnost, její instituce a občany. Spočívá převážně v optimalizaci životních podmínek, zvláště sociálních, ale i materiálních, v péči o náležité fungování všech prosociálních aktivit, které vedou k vhodné socializaci jedinců a pozitivnímu rozvoji společnosti jako mnohvrstevnatého celku. Sekundární prevence je chápána jako přímá strategie orientovaná na jedince a skupiny kriminálně rizikové, ať již jako potencionální pachatele, či oběti. Zaměřuje se též na ochranu materiálních hodnot, které jsou častěji objektem zájmu delikventů. Terciární prevence je koncipována jako přímá preventivní strategie zacílená na předcházení kriminální recidivě. Zde se jedná o ty segmenty společnosti, které kriminalitou tak či onak již zasaženy byly“ (Večerka, 2003, s. 35).*

Kromě uvedeného systému se můžeme v odborné literatuře setkat i s termíny jako je prevence sociální, situační či viktimní. V souvislosti s tímto dělením rozlišujeme cílové objekty, kterými jsou pachatelé a oběti trestných činů. V případě situační prevence jsou rozhodující podmínky pro trestnou činnost. Uvedené rozdělení tvoří tedy základní členění prevence.

Sociální prevence je tedy všeobecnou prevencí všech sociálně patologických jevů. Je zaměřena na osobu pachatele, a to i potenciálního. Znamená změnu nepříznivých společenských, ekonomických, kulturních a dalších podmínek prostředí, které se stávají kriminogenními faktory. V souvislosti se sociální prevencí jde tedy o to, aby se člověk nestal pachatelem trestného činu, anebo aby v páchání trestné činnosti nepokračoval.

Zoubková (2002) upozorňuje, že sociální prevence se zaměřuje na proces socializace. Rozhodující část socializace spadá do období dětství a dospívání. Většina pachatelů, jak jsme ukázali v předchozích kapitolách, začíná páchat trestnou činnost již v raném věku. Z tohoto důvodu je důležité, aby byla sociální prevence soustředěna na děti s cílem „*ovlivňovat jejich chování pokud možno ještě před tím, než začnou páchat trestnou činnost“ (Zoubková, 2002, s. 60).* Doplňme, že leckdy je třeba neorientovat se jen na rodinné prostředí, ale na celou společnost, jejíž změny struktur mohou mít na socializaci mladých lidí negativní vliv a mohou je předurčit k tomu, aby se stali pachateli trestných činů.

V případě další uvádění, prevence situační, jde podle Matouška (2003) především o technická opatření, která potenciálním pachatelům znesnadňují kriminální chování. Vychází ze skutečnosti, že určité druhy kriminality se objevují v určitém čase, na určitých místech, za určitých okolností. Dopouštějí se jí určité druhy pachatelů. Situační prevence je orientovaná na ochranu veřejného pořádku, bezpečnosti, zdraví, života a majetku občanů, přičemž využívá klasické, technické, fyzické a režimové formy ochrany. Její podstatou je tedy snížit možnosti pro spáchání trestných činů.

Poslední, na kterou bychom se chtěli zaměřit, je prevence viktimitnosti neboli viktimní prevence. Tento termín pochází z latinského slova *victima*, což znamená oběť. Její podstatou je to, že sleduje cíl, jak se nestát obětí trestného činu. Měla by zahrnovat přípravu lidí na osvojení si takových opatření, které mohou snižovat riziko ohrožení kriminalitou. Viktimní prevence se tedy zaměřuje na bezpečné chování, orientované na různé kriminogenní situace a psychickou připravenost ohrožených osob. Zoubková (2002) zdůrazňuje, že tento typ prevence by měl zahrnovat přípravu dětí na osvojení si preventivních opatření, kterými by mohly snížit riziko svého ohrožení kriminalitou.

Jak je zřejmé, je mnoho klasifikací prevence, kromě toho jsou i různá označení, a to nejen těch, která se týkají samotných typů prevence. Kromě pojmu prevence je totiž v literatuře používán také pojem profylaxe. Ačkoliv existují snahy obsahově odlišit profylaxi od prevence, odborníci upozorňují, že je vhodnější považovat tyto pojmy za synonymní. Oba lze významově charakterizovat jako předcházení, ochranu.

4.2 Zásady prevence

Prevence by se měla řídit některými zásadami. Pominu-li zásady jako je komplexnost a kombinace mnohočetných strategií, kontinuita, adekvátnost informací i forem působení vzhledem k cílové skupině, propojení prevence, vytváření podpůrného prostředí, nepoužívání neúčinných prostředků, jsou těmi hlavními tyto - schopnost porozumění, rozhodnost, podpora a sebekritičnost.

V první části práce jsem uváděl, jak významné místo v životě člověka zaujímá rodina. Z tohoto důvodu je důležité, aby rodiče své děti milovali, aby je respektovali a komunikovali s nimi. Z výchovných přístupů pak doporučuji přístup demokratický, tedy ne direktivní výchovu, která je založena pouze na příkazech, zákazech a trestech. Ani ne přístup příliš benevolentní, který může být vnímán jako lhostejný nezájem. Bohužel

neexistuje jednoznačný a stoprocentní návod, který by zaručil, že se děti sociálně negativnímu chování vyhnou. Každopádně platí, že rodiče by měli být svému dítěti dobrým vzorem. Měli by je naučit rozhodovat sami za sebe, učit je samostatnosti. Vyhledávat příležitost mluvit s nimi, podporovat jejich zájmy, poznat jejich kamarády, vyplnit jejich volný čas vhodnou aktivitou.

Rodiče a učitelé mohou prevenci na celospolečenské úrovni ovlivňovat, i když to vyžaduje čas, trpělivost a zejména vzájemnou spolupráci.

V následující kapitole bych chtěl podat výčet základních zásad prevence obecně, přičemž jsem vycházel z prevence uplatňované ve školním prostředí. Jedná se o tyto zásady:

1. Program musí začít včas a odpovídat věku. V podstatě platí, že čím nižší je věk, žáka, tím je prevence méně specifická. Naopak čím je žák starší, tím je prevence systematictější a tím více by měli být děti a dospívající do preventivního programu aktivně zapojeni. U žáků vyšších ročníků nabývá na významu racionální argumentace a možnost diskuze o problémech.
2. Program musí být soustavný a dlouhodobý. Účinnost preventivního programu vzrůstá, jestliže je soustavný a dlouhodobý. Naopak lze sotva předpokládat pozitivní efekt nahodilých a jednorázových akcí. *„Z tohoto hlediska je užitečné, když si škola program nebo jeho podstatnou část zajišťuje sama. Není pak odkázána na ochotu dalších organizací a navíc snáze sladí preventivní program s režimem školy i s dalšími školními aktivitami“ (Semiginovský, 2005, s. 28).*
3. Program musí být interaktivní. Četné studie dokazují, že interaktivní programy, u nichž je dospívající aktivně zapojen, řeší problémy, učí dovednostem atd. Jsou mnohem účinnější než například přednášky.
4. Program musí využívat pozitivní modely. Napodobování je osvědčený postup používaný jak v psychoterapii, tak v pedagogice. Proto mají význam ty modely, s nimiž se může cílová populace ztotožnit a jejichž návody může uplatnit v situacích svého každodenního života.
5. Program musí být prezentován kvalifikovaně a důvěryhodně. Způsob, jakým je veden, může podstatně ovlivnit jeho efektivitu.

6. Program musí být komplexní a využívat více strategií. Jako osvědčená se jeví kombinace přípravy učitelů, interaktivní práce s žáky, práce s rodiči a další.
7. Program musí počítat s komplikacemi a nabízet dobré možnosti, jak je zvládat. V neposlední řadě pak musí zahrnovat získávání relevantních sociálních dovedností a dovedností potřebných pro život. Co se týká těchto dovedností, jde o schopnost sebemotivace ke zdravému způsobu života a vhodné motivace i v jiných oblastech. Schopnost oddálit uspokojení nebo potěšení, schopnost chránit a posilovat zdravé sebevědomí. Schopnost plánovat čas, vést přiměřený a vyvážený životní styl. Dále jde o dovednosti při zvládání rizikových duševních stavů, dovednosti uvolnit se, relaxovat a další schopnosti pečovat o své zdraví. Ze sociálních dovedností jmenujme schopnost komunikace, empatie a porozumění, asertivní dovednosti, dovednosti rozhodování se a schopnost předvídat následky určitého jednání. Schopnost vytvářet vztahy a budovat si přiměřenou síť sociálních vztahů. Schopnost čelit negativním vlivům médií. Schopnost racionálně hospodařit s penězi. Schopnosti týkající se studia, volby a hledání zaměstnání a dobrého fungování v něm a v neposlední řadě čelit sociálnímu tlaku. Například odmítnou vrstevníky, kteří svádějí k vyzkoušení drogy či ke spáchání trestného činu.

Programy prevence kriminality se obecně zaměřují na snižování trestné činnosti zejména dětí a mládeže. Dále na zvyšování informovanosti obyvatel o možnostech ochrany proti nejčastěji se vyskytujícím druhům kriminality, na podporu prevence zejména majetkové a násilné kriminality ve vytipovaných lokalitách, a na zvyšování právního vědomí dětí a mládeže.

4.3 Prevence ve školním prostředí

V předchozích kapitolách bylo naznačeno, že škola má v rámci prevence důležité místo. Svou výchovně vzdělávací činností, ale i zájmovou, poskytuje informace jak žákům, tak rodičům. Vzhledem ke svému postavení má možnost formovat myšlení, žebříček hodnot, vnitřní vztahy v kolektivu a jedince.

Uvedl jsem, že v posledních letech slábne vliv tradiční socializační instituce, rodiny. Škola nemůže zastoupit rodinu, její místo v životě člověka je však nezastupitelné. Matoušek a Kroftová (2003) uvádějí, že je to právě škola, která by mohla nahradit rodinu právě v posilování těch postojů a dovedností, jež jsou předpokladem nekriminální dráhy. Škola má významné postavení i možnosti. Měla by využít toho, že je o organizovanou činnost zájem, a to jak ze strany rodičů, tak ze strany mládeže samotné. Nemám na mysli jen konkrétní projekty v rámci samotné školy, ale i využití vhodných prostor pro rozkvet zájmové činnosti mládeže, a to jak organizované tak spontánní.

Nepodceňoval bych ani klima školy, které by mělo vést ke snaze o dobrý výkon, kterého lze dosáhnout nejen v průběhu výuky, ale též v zájmové činnosti. *„Škola by měla být místem, kam žák přichází nejen za vzděláním, ale i proto, že zde nalézá své přátele a svou zábavu“* (Pelikán a kol., 1997, s. 84).

Dalším důležitým faktorem je vedle klimatu školy i kvalita pedagogického sboru, která by měla zaručit odborný růst žáka a zároveň rozvíjet jeho morální vlastnosti. Jak ukazují průzkumy, školy, v nichž je nízký zájem učitele o osudy jednotlivých dětí, školy, které se neorientují na žáka, nevyužívají motivační funkce hodnocení, školy, které nedůsledně dodržují školní řád, bývají rovněž školami s vysokou mírou delikventních projevů u dětí. *„Naopak školy, v nichž je dětem věnován dostatek individuální pozornosti, v nichž je posilována spolupráce mezi dětmi, v nichž je posilována vazba každého dítěte na školu, školy, v nichž jsou učitelé intenzivně angažovaní na výuce a v nichž se potřebným dětem poskytují poradenské a jiné služby propojující školu s rodinou a komunitou, jsou školami, které udělaly mnoho pro odvrácení rizika, že se děti vydají na kriminální dráhu“* (Matoušek, Kroftová, 2003, s. 277). Ještě lze doplnit, že školy by se neměly orientovat jen na žáka, ale i na rodiče a celé komunity.

Velmi často se hovoří o esteticky podnětné prostředí, které pozitivně ovlivňuje chování žáků. Mnohem podstatnější jsou ovšem podmínky, které škola může poskytnout pro rozvoj vlastní zájmové činnosti. Z průzkumů vyplývá, že v zájmu ochrany dětí a předcházení krizovým jevům je třeba zajistit následující činnosti - vhodnou a přiměřenou informovanost či osvětu a kvalitní a promyšlenou činnost preventivní. Zkušenosti ukazují, že žádoucí informace je nutné směřovat jak na

pedagogické pracovníky, tak na rodiče žáků i samotné žáky. Osvětu mezi pedagogickými pracovníky řeší vedení školy ve spolupráci s dalšími subjekty.

Domnívám se, že je třeba dále rozvíjet spolupráci s řadou odborných pracovišť, specializovanými poradnami i krizovými centry. Vzájemnou výměnou názorů, výsledků výzkumu a zkušeností z praxe, se rozroste komplexní znalost všech zainteresovaných a do popředí vystoupí význam preventivní činnosti.

Rovněž pro rodiče a žáky by měly být nadále připravovány přednášky, besedy i setkání s odborníky. Jako nejlepší prevence se osvědčuje pestrá nabídka zájmových aktivit, schopných žáka zaujmout a upřít jeho pozornost žádoucím směrem. Zvláště pod jejich vlivem se formuje zcela nový žebříček hodnot. A jednou z možností, která tuto úlohu ideálně splňuje, je nabídka atraktivních sportovních činností. O významu sportovních činností pro primární prevenci pohovořím v kapitole týkající se volného času. Nyní se vrátím k významu školy.

Školní programy prevence kriminality se snaží jednak minimalizovat predelikventní a delikventní chování dětí přímo na půdě školy a jednak se snaží poučit je o případných následcích jejich kriminálního chování mimo školu. Kromě toho děti připravují na setkání s kriminalitou a pokoušejí se je poučit, jak v takových případech jednat.

Obecně platí, že pozitivní vliv školy na chování dítěte je tím větší, čím dříve je mu dítě vystaveno. U nás je zatím nejdůležitějším a velmi častým způsobem prevence zapojování profesionálů činných v trestním řízení do školních preventivních programů. Jde nejčastěji o policisty, soudce a kurátory, u nichž je však třeba zaměřit se na zaškolení v oblasti komunikace a práce s dětmi.

Závěrem této kapitoly je třeba zdůraznit, že k tomu, aby preventivní aktivity v oblasti ochrany dětí a mládeže před negativními vlivy měly odpovídající efekt, je nutné, aby byly splněny následující podmínky:

- kvalitní pedagogičtí pracovníci
- spolupráce mezi pedagogy a rodiči
- příznivé klima a prostředí školy
- zaměření na kvalitu práce celého kolektivu
- posilování sociálních dovedností žáků

4.4 Volnočasové aktivity

Aktivní využívání volného času dětí a mládeže je v dnešní době dost důležité. Domnívám se, že pokud má dítě pestrou nabídku aktivit a má šanci, že v některé z aktivit bude úspěšné, zmenšuje se pravděpodobnost vzniku sociálně patologických jevů.

Podle Hofbauera (2004) musí aktivní trávení volného času a aktivní odpočinek splňovat některé základní funkce. Zmiňovány jsou - aktivní přístup dětí a mládeže k provádění této činnosti, kompenzace jednotvárné zátěže, posilování zdravého způsobu života a zdraví. U dětí a mládeže se rozlišují následující formy aktivit:

- fyzická aktivita realizovaná organizovanou tělovýchovou a sportovní činností a neorganizovanou tělovýchovou a sportem
- zájmová činnost s účastí na práci ve výtvarných, přírodovědeckých, technických, hudebních kroužcích apod.
- pohyb na čerstvém vzduchu spojený s fyzickou aktivitou (s turistikou, prací na zahradě apod.)
- společenská činnost prováděná v co nejvyšší míře venku a při pohybové aktivitě
- zábava kompenzující duševní napětí a přispívající k rozvoji osobnosti

V této kapitole se zaměřím na význam sportovní činnosti pro primární prevenci. Odborníci se totiž shodují na tom, že je to právě sportovní vyžití, tělovýchovné a turistické činnosti, které významným způsobem předcházejí trestným činům a nezdravým závislostem. „*Pro primární prevenci sociálně - patologických jevů budou velmi vhodné právě sportovní aktivity, neboť svou náplní a společenskou popularitou jsou pro mládež velmi přitažlivé*“ (Pelikán a kol, 1997, s. 151).

Sportovní trénink významně pěstuje morálně volní vlastnosti dospívajících. Zvyšování výkonnosti dává trénujícímu sportovní pocit uspokojení. Překonávání nepříjemných pocitů a následné uspokojení podněcuje rozvoj osobnostních vlastností, působí jako výrazně kladná posilující motivace. Pro toto poslání jsou mimořádně výhodné kolektivní sporty. V nich se uplatňuje sounáležitost s celkem, vzájemná spolupráce v herních situacích a taktické plnění určitých úkolů ve hře. Kromě toho je důležitá i skutečnost, že má jedinec možnost prosadit se ve skupině hráčů, stejně jako vnímat potřeby svých spoluhráčů. To vše působí na tvorbu a posilování charakterových

vlastností hráčů. Výhodou je i to, že slabší jedinec může být dobrými spoluhráči tažen výkonnostně nahoru. Tím vším dochází i k posilování určitých sociálních dovedností.

Je mnoho vhodných skupinových sportů. Při výběru by měla být vzata v úvahu jistá kritéria, například faktory ekonomické, dostupnost, vhodnost pro kolektivní i výkonnostní sport, podmínky pro jeho pěstování a další.

Toto pojednání bych rád ukončil slovy Petra Linharta, ředitele jednoho pražského gymnázia, který jeden z těchto projektů preventivních aktivit na své škole realizoval. Pan ředitel závěrem svých slov o významu sportovních činností pro primární prevenci zdůrazňuje, že je třeba, aby život žáků byl naplněn smysluplnými aktivitami. *„Protože dítě, které je zaujato zaměstnáním mezi sobě rovnými, s nimiž prožívá pocit vzájemnosti, dokáže věřit sobě i druhým a dokáže poskytovat pomoc i přijímat podporu. Dospívající, který se naučí snášet prohry i radovat se ze společného vítězství, je dobře trénován pro život“ (Pelikán a kol., 1997, s. 153).*

Souhlasím s názorem, že takoví žáci už se nemusí učit jak odmítat drogy, jak odolat vábení vrstevníků na šikmou plochu, neboť takoví zpravidla nehledají únik od problémů, ale cesty k realizaci svých vlastních možností.

Domnívám se, že hodnotná zájmová činnost by měla být trvalou součástí života dětí a mládeže. Taková totiž vyplňuje jako jedna z nejpřitažlivějších činností volný čas a současně je významným prostředkem výchovy všestranně a harmonicky rozvinuté osobnosti. Pohybové aktivity umožňují prožívání radosti a rozvoj tělesných vlastností a kvalit v souvislosti s charakterovými vlastnostmi. Zájmová činnost má funkci výchovnou i vzdělávací. Rozvíjí celou osobnost, působí motivačně i socializačně, podporuje seberealizaci.

Souhlasím s názorem, že pro rozvoj zájmové činnosti dětí a mládeže je třeba budovat ucelenou soustavu příležitostí k rozvíjení zájmů. Při vytváření této soustavy není hlavním ukazatelem množství nabídky zájmových činností, ale jejich kvalita, skladba, výběr a obsah.

4.5 Dílčí závěr

Prevence kriminality je definována jako ofenzivní strategie boje s trestnou činností. Na rozdíl od represivních metod, koncipovaných zejména v rámci trestní politiky, využívá především metod nerepresivních, na nichž se podílí celá škála

veřejných institucí i soukromých subjektů. Cílem prevence je snížení míry a závažnosti trestné činnosti a zvýšení pocitu bezpečnosti. Pojem prevence kriminality zahrnuje komplex opatření sociální prevence, situační prevence, prevence viktimnosti a pomoc obětem trestných činů, včetně informování veřejnosti o možnostech ochrany před trestnou činností.

Nezastupitelné místo v prevenci má rodina a škola. Ta by měla věnovat pozornost účinným formám prevence kriminality mládeže a to nejen v zájmu dětí, ale i v zájmu vlastním. K tomu je zapotřebí, aby vytvořila pro žáky příjemné fyzické prostředí. V rámci různých projektů a programů posilovala sociální dovednosti dětí a mládeže, pomáhala nabízet lepší alternativy, a to zejména u skupin se zvýšeným rizikem.

Jako účinné se v rámci preventivních postupů osvědčily i peer programy, které předpokládají aktivní účast předem připravených vrstevníků u skupin se středním rizikem ohrožení. Tyto programy bývají interaktivní, soustavné. Pracuje se v menších skupinách a účastníci při nich bývají aktivní.

Prevence na školách předpokládá i kvalifikované odborníky, vyškolené pedagogy. Kromě toho by měla být založena na spolupráci, a to nejen v rámci školního prostředí. Děti a mladiství by měli být ovlivňováni z více stran, čehož lze dosáhnout spoluprací různých složek společnosti. Jmenované postupy se osvědčily jako velmi účinné. Naopak u šokujícího zastrahování, citových apelů, ani u prostého informování, se příznivý efekt neprojevil.

Obsahem této kapitoly byla prevence. Její zásady i účinné formy. Závěrečná část patřila volnému času dětí a mládeže. Konkrétně jeho kvalitnímu naplňování, které je jedním z nejvýznamnějších způsobů předcházení společensky nepřijatelnému chování a páchání trestné činnosti.

5. Praktická část – uvedení do problematiky, metoda výzkumu

V této části práce provedu kvantitativní výzkum formou anonymního strukturovaného dotazníku u jedinců, kteří jsou ohroženi sociálně - patologickými jevy nebo se dopustili trestné činnosti. Zkoumaný vzorek je složen z respondentů, kteří se dopustili trestné činnosti na území Obvodního ředitelství Praha III v letech 2005 - 2008, která byla následně zadokumentována a zpracována na 3. oddělení odboru obecné kriminality služby kriminální policie a vyšetřování, a z chovanců Výchovného ústavu a střediska výchovné péče v Praze 9, ul. Čakovická 51. Výzkumu se zúčastnilo celkem 50 respondentů ve věku 13-19 let, 8 dívek a 42 chlapců.

Dotazník se skládá ze 14 krátkých a jasně formulovaných otázek. Některé byly částečně otevřené. Důvodem je přehlednost, snaha o co nejkonkrétnější odpovědi a možnost blíže specifikovat své odpovědi. Malý počet otázek byl zvolen úmyslně, v opačném případě by hrozil nezáměr a neochota odpovídat.

Pro dotazníkovou metodu, jež slouží k hromadnému získávání údajů, a to pomocí písemných otázek, jsem se rozhodl především proto, že byla pro respondenty nejméně časově náročná. Co se týká administrace dotazníků a způsobů jejich předkládání, přiklonil jsem se k osobnímu předání, abych získal zájem respondentů a měl možnost vysvětlit důvody.

Výzkum byl zaměřen na níže uvedené tematické oblasti:

- základní údaje o chovanci
- rodinné zázemí
- chování rodičů či pěstounů
- volnočasové aktivity
- životní cíle

5.1 Cíl výzkumu

Hlavním cílem výzkumné části je získat co nejvíce relevantních informací o problémové mládeži a výchovném prostředí, z něhož pochází. Analýzou konkrétních výpovědí v základních otázkách se pokusím nalézt souvislost mezi výchovným prostředím a pácháním trestné činnosti mládeže. Budu se snažit zjistit a pochopit důvody protiprávního jednání, okolnosti a podmínky, za nichž k trestné činnosti dochází.

5.2 Příprava a postup při realizaci dotazníkového šetření

Podpora vedení

Pro realizaci dotazníkového šetření bylo nezbytné předjednat podporu vedení výchovného ústavu, které bylo seznámeno se smyslem šetření a se základními cíli výzkumu. V případě náhodných osob byl získán souhlas zákonných zástupců.

Vypracování pracovního harmonogramu

1. Přípravná fáze:
  - zhotovení dotazníku
  - příprava programu na zpracování dotazníků
  - návrh tabulkových a grafických výstupů
  - návrh osnovy hodnotící zprávy
2. Realizační fáze (vyplňování a sběr dotazníků) - dotazníky měli respondenti k dispozici cca 30 minut.
3. Vyhodnocovací fáze - dotazníky byly vyhodnocovány průběžně po jejich vyplnění, v případě výchovného ústavu trvalo vyhodnocení cca 4 dny.
4. Prezentace výsledků - měla by proběhnout v co nejbližší době.

Způsob sestavení dotazníku a instrukce k vyplňování dotazníku

Dotazník byl sestaven ze 14 jednoduchých, částečně otevřených a jednoznačně

formulovaných otázek. Čas určený k vyplnění byl 30 minut. Dotazník byl konstruován v papírové podobě.

Bylo nevyhnutelné, aby respondenti měli prostor pro uvedení připomínek, námětů, návrhů atd. Volil jsem proto formu, kdy se respondenti mohli vyjádřit k dalším věcem na konci dotazníku.

Spolu s dotazníkem dostali respondenti podrobné a srozumitelné instrukce k vyplňování dotazníku. V instrukci byl objasněn cíl průzkumu, ujištění o anonymitě vyplňovaného dotazníku a povzbuzení k vyjádření názorů a připomínek.

Organizační zabezpečení dotazníkového šetření

Poté, co byli respondenti seznámeni s cílem a smyslem průzkumu, byli podrobně a srozumitelně poučeni o tom, jak dotazník vyplnit (i přesto, že byli instruováni i písemně). Respondenti měli k dispozici obálku, do které mohli vložit vyplněný dotazník. Obálku poté vhodili do zapečetěné krabice. V případě vybraných náhodných osob, tyto předávaly vyplněný dotazník v obálce přímo mně.

Zpracování hodnotící zprávy, interpretace výsledků

Úvodní část:

- vysvětlení smyslu a základních cílů
- popis průběhu a organizačního zabezpečení dotazníkového šetření
- způsob využití a prezentace výsledků
- hodnocení účasti na dotazníkovém šetření, úspěšnost získání odpovědí v rámci třídících kategorií

Analytická část:

- základní zjištění: faktory vedoucí k výskytu sociálně patologických jevů,

tabulkový a grafický přehled základních údajů, jejich deskripce a interpretace

- kapitoly interpretace výsledků jednotlivých tematických podoblastí
- závěrečné shrnutí, eventuálně doporučení

Prezentace výsledků

Výstupy by měly respondentům podat obraz o sobě samých. Zjištěné skutečnosti by měly být podnětem k dalším diskuzím, námětům, navrhování změn apod. Pro vedoucí pracovníky jsou závěry dotazníkového šetření zdrojem důležitých informací, mohou být i motivací.

Pro zvýšení výkonnosti a efektivity je důležité, aby závěry šetření byly prezentovány na společné schůzce chovanců a pracovníků ústavu, ta by se měla uskutečnit v co nejbližším možném termínu.

5.3 Hypotézy výzkumu

1. Předpokládám, že v rodinách, kde nejméně jeden z rodičů užívá návykové látky nebo páchá trestnou činnost, je výrazně větší předpoklad toho, že dítě bude náchylné k těmto závislostem nebo ke kriminálnímu jednání stejného druhu.
2. Předpokládám, že hlavním důvodem páčání deliktů byly pohnutky vlastního prospěchu.
3. Předpokládám, že cílený a demokratický styl výchovy automaticky vede k tomu, že z jedince vyroste bezproblémový a plnohodnotný občan.
4. Předpokládám, že mládež, která maximálně využívá volný čas zájmovými a řízenými aktivitami, nepáchá trestnou činnost v takovém rozsahu jako mládež, která volný čas plnohodnotně vyplněný nemá.

5.4 Zpracování dotazníku

1. Vyrůstal(a) jsi v úplné rodině?

a) ne	62%
b) ano	38%

2. Jakou závislostí trpěl některý z Tvých rodičů?

a) žádnou	24%
b) alkohol	32%
c) výherní automaty	26%
d) drogy	14%
e) ostatní	4%

3. Za jaký úmyslný trestný čin byl odsouzen některý z Tvých rodičů?

a) žádný	62%
b) majetkové trestné činy	16%
c) násilné trestné činy	6%
d) alimenty	12%
e) ostatní	4%

4. Jaký výchovný styl z nabízených Tví rodiče upřednostňovali?

a) autoritativní	58%
b) liberální	38%
c) demokratický	4%

5. Používali Tví rodiče tělesné tresty?

a) ano často	68%
b) ano někdy	28%
c) ne	4%

6. Jakou školu navštěvuješ?

a) základní	10%
b) učební obor	72%
c) střední škola s maturitou	4%
d) rekvalifikační kurz	14%

7. Jakým způsobem trávíš volný čas?

a) nijak, nuda	20%
b) televize, hudba	20%
c) chození po venku, povídání s kamarády, party	38%

d) sport	16%
e) ostatní	6%

8. Jakého zájmového kroužku jsi členem?

a) žádného	64%
b) sportovní	18%
c) počítače	10%
d) hudební	4%
e) ostatní	4%

9. Jaké návykové látky jsi pravidelně užíval(a) nebo užíváš?

a) žádné	8%
b) cigarety - tabák	92%
c) alkohol	16%
d) marihuana	36%
e) pervitin	16%
f) ostatní „tvrdé“ drogy	8%

Na tuto otázku většina respondentů odpověděla, že kouří, což je 92%, část z nich zároveň užívá nebo užívala pravidelně další návykové látky.

10. Jakých vážnějších deliktů jsi se ve svém dosavadním životě dopustil(a) nejčastěji?

a) útěky	16%
b) záškoláctví	8%
c) majetková trestná činnost	36%
d) drogy	28%
e) násilná trestná činnost	8%
f) ostatní	4%

11. Co bylo hlavním důvodem spáchání těchto deliktů?

a) osobní prospěch	24%
b) bezvýchodná situace	24%
c) drogy	20%

d) snaha se zviditelnit, parta	14%
e) neví, ostatní	6%
f) nuda, nezájem, nelíbí se mu tam	12%

12. O kom se domníváš, že má na tebe a tvé chování největší vliv?

a) nikdo	26%
b) vychovatelé	28%
c) babička, prarodiče	18%
d) rodiče	18%
e) ostatní	10%

Jeden z dotazovaných odpověděl, že největší vliv má na něj otec, a to i přesto, že z předchozích odpovědí vyplynulo, že otec je několikrát trestán za majetkovou trestnou činnost a má problémy se závislostí na výherních automatech.

13. Zasáhla tvůj život nějaká změna či událost, která tě nadmíru ovlivnila?

a) umístění a pobyt ve výchovném zařízení	34%
b) smrt nebo vážná nemoc rodiče nebo blízké osoby	8%
c) rozvod rodičů	32%
d) drogy	18%
e) ostatní, ne	8%

14. Jaké jsou tvé životní cíle?

a) dostudovat	50%
b) být doma	26%
c) žít s přítelem, přítelkyní	8%
d) být bohatý, užívat si	6%
e) neví, ostatní	10%

5.5 Dílčí závěr – výsledky výzkumu

Celkem se výzkumu zúčastnilo 50 respondentů, z toho bylo 8 dívek a 42 chlapců. Je důležité předeslat, že odpovědi ve výše uvedeném dotazníku jsou vyhodnoceny a převedeny do spisovné češtiny. Jejich smysl je však zachován.

V první hypotéze jsem předpokládal, že dotazovaní, v jejichž rodinách působí negativní vzor, tzn. že nejméně jeden z rodičů užívá návykové látky nebo páchá trestnou činnost, je výrazně větší předpoklad toho, že dítě bude náchylné k těmto závislostem nebo ke kriminální činnosti obdobného druhu. Výsledky dotazníku ukázaly, že velká část respondentů pochází z takto narušených rodin, ve kterých 76% rodičů bylo závislých na návykových látkách nebo výherních automatech a 38% spáchalo úmyslný trestný čin. V případě návykových látek se jednalo hlavně o alkohol a výherní automaty, v menšině byly drogy. U dětí byly na prvním místě cigarety, kouří většina respondentů. Zároveň s kouřením to byly tyto návykové látky v tomto pořadí - marihuana, alkohol a pervitin, následovaly ostatní tvrdé drogy. V popředí úmyslných trestných činů rodičů byla majetková trestná činnost a alimenty, následovala násilná trestná činnost. Jak se ukázalo, tato hypotéza se potvrdila. Ve své podstatě výsledek v tomto bodě potvrzuje skutečnosti v teoretické části práce, ve které uvádím, že rodič, jako nejbližší a nejdosažitelnější vzor a příklad svého dítěte, má největší možnost dítě ovlivnit, a to jak pozitivním, tak i negativním směrem.

V druhé hypotéze jsem předpokládal, že hlavním důvodem páchaní deliktů byly pohnutky vlastního prospěchu. Výsledky v dotazníku ukázaly, že nejčastějšími delikty byly trestné činy majetkového charakteru 36%, následovaly drogy 28%, útěky 16%, záškoláctví společně s násilnou trestnou činností byly na konci. Na základě výpovědí respondentů lze konstatovat, že hlavními důvody spáchání těchto deliktů byly bezvýchodná situace a pohnutky vlastního prospěchu, které byly na stejné úrovni 24%. Dále následovaly drogy 20%, poté parta a snaha na sebe upozornit 14%, nuda 12%. Dá se říci, že se hypotéza potvrdila částečně.

Třetí hypotéza předpokládala, že cílený demokratický styl výchovy automaticky vede k tomu, že z jedince vyroste bezproblémový a plnohodnotný občan. 58% respondentů uvedlo, že rodiče či pěstouni upřednostňovali autoritativní styl výchovy, 38% pak vybrali z nabízených možností jako styl výchovy liberální. Závažné je, že pouze rodiče dvou dotazovaných uplatňovali styl demokratický. Nelze tedy jednoznačně tvrdit, že demokratický styl výchovy vede automaticky k tomu, že z dítěte vyroste bezproblémový jedinec, který nebude mít sklony k delikventnímu jednání. Lze však předpokládat, jak jsem uvedl v teoretické části, že demokratický styl výchovy významně zakládá příznivý vývoj dítěte. A naopak. V případě zvolení nevhodného stylu výchovy, je výrazně větší předpoklad, že z dítěte vyroste problémový jedinec.

Ve čtvrté hypotéze jsem se zabýval otázkou, zda mládež, která významnou

měrou využívá volný čas zájmovými a řízenými aktivitami, nepáchá trestnou činnost v takové míře, jako mládež, jejíž volný čas není aktivně vyplněn. Vysoký počet dotazovaných, 64% uvedl, že není členem žádného zájmového útvaru. Ve většině případů není volný čas chovanců aktivně a zdravě vyplněn. Hypotéza se potvrdila. Na základě uvedeného lze tedy opět konstatovat, že plnohodnotné trávení volného času je předpokladem nízkého výskytu delikventního chování. Tato teze může být i impulzem pro vedoucí či zaměstnance výchovného ústavu, kteří by měli přistoupit k preventivním opatřením. Například motivovat děti k zájmové a herní činnosti, poskytnout jim více možností na aktivní a zdravé trávení volného času, o jejichž možnostech a přínosu bylo pojednáno v teoretické části práce.

Závěr

Jsem toho názoru, že pokud chceme budovat systém prevence proti jakémukoli nežádoucímu chování, jednání nebo jevu, musíme si nejprve ptát po kořenech a příčinách. V případě školní mládeže, jež se dopouští vandalství, drobných krádeží, sexuálních deliktů apod., v mnoha případech pod vlivem návykových látek, tak hlavní problém spatřuji v rodinném zázemí. V neúplných, rozvrácených či nefungujících

rodinách, kterých je v současné době vysoké procento. Dětem často chybí základní zázemí, jistota. Schází prvotní vzory pro jednání a životní postoje. Také velmi často zjišťujeme, že nefunkční rodina se snaží přenášet odpovědnost na školu.

Úloha školy v životě člověka je nezastupitelná. V současnosti, kdy mnoho rodin ztrácí svoji funkčnost, je dokonce velmi významná, ale nemůže suplovat funkci rodiny. Velmi často slyšíme výtky, že škola neinformuje dostatečně o různých nebezpečích, konkrétně o škodlivosti kouření, požívání alkoholu, užívání drog apod. Zároveň je však škole vytýkáno, že je příliš informativní, encyklopedická, nevychovává v souvislostech. Jsem přesvědčen, že nedostatek informací není zásadním problémem. Ten totiž spočívá v budování postojů. To je samozřejmě úkol mnohem náročnější. Jedná se dlouhodobý proces s těžko změřitelným účinkem. Postoje totiž nelze vytvořit sdělením informace, moralizováním, proklamací. Lze je vytvářet pouze jasným osobním příkladem, vytvořením otevřeného příznivého klimatu ve vztahu učitel - žák. Uměním naslouchat a trpělivostí pochopením v dialogu. Vzájemnou úctou a respektováním osobnosti a v neposlední řadě i posílením sebevědomí žáka.

K tomu, aby mohl učitel splnit stanovené úkoly, je třeba, aby společnost investovala do přípravy a vzdělávání učitelů, což lze považovat za významnou primární prevenci sociálně - patologických jevů. Za stěžejní považuji též podporu mladých rodin s dětmi, neboť i to je primární prevence nežádoucích jevů.

Prostředky vložené do všech pozitivních činností mládeže v jejím volném čase můžeme též označit za investici do primární prevence. Mám zde na mysli kulturně - společenské vyžití. Zejména sport. Proto považuji za důležité budování hřišť, tělocvičen, sportovních center. Dále je důležité podporovat veškeré umělecké činnosti, kulturní akce, jazykové vzdělávání apod.

Cílem této práce bylo dílčím způsobem zmapovat problematiku kriminality mládeže, zaměřit se na její specifika, vývoj, prevenci. Věřím, že cíle bylo dosaženo.

Resumé

Kriminalita mládeže je nedílnou součástí společnosti. Kriminalita a další sociálně patologické jevy velmi úzce souvisejí se stavem společnosti, jsou jeho trvalou součástí. Reagují na společenské změny, problémy a způsoby jejich řešení, a současně z jejich popisu a hodnocení lze usuzovat na kvalitu společnosti. Příčiny, které ke kriminalitě vedou, se však mění velice málo. Pomínou-li biologické faktory, je dostatečně znám vliv rodiny, školy, vrstevníků, nevhodně tráveného volného času i sám faktor dospívání. Velmi významný je vliv rodiny, přičemž vedle nevhodných výchovných stylů jsou za predispozice pokládány dysfunkční nebo neúplná rodina. Vliv vrstevníků a kamarádů se relativně zvyšuje v období usilování mladého člověka o osamostatnění, sebeprosazování a sebeidentifikaci, což souvisí s úsilím o odtržení od primární rodiny.

Teoreticky i prakticky významnou je tedy shledávána teorie kriminality spojená s poruchovostí socializačního procesu, který začíná již v dětství.

Kriminalita mládeže doznala kvalitativních i kvantitativních změn po roce 1989. Nejvíce je nadále zastoupena majetková kriminalita. Podle aktuálních průzkumů se však množí případy spáchaných trestných činů pod vlivem drog či promyšlených trestných činů páchaných v organizovaných skupinách. Kriminalita mládeže má svá specifika a je spojena s dílčími sankcemi, přičemž nejzávažnějším a nejtvrdějším trestem ukládaným v naší společnosti, je trest odnětí svobody.

Důležité místo v souvislosti s delikventním chováním mládeže zaujímá prevence. K organizování účinné primární prevence je nezbytný kvalitní přístup všech zainteresovaných složek. Prevence by se měla zaměřovat na dostatečné naplňování základních potřeb dítěte, na pomoc v uplatnění v přiměřených pohybových aktivitách, pomoc v zábraně vyloučení ze skupiny spolužáků a pomoc v překonávání komplexu méněcennosti. Vzhledem k tomu, že kriminalita mládeže je problémem celospolečenským, měl by stát podporovat činnost neziskových organizací, které se podílejí na výchově a prevenci.

Je to právě prevence, která má v souvislosti s uváděnou problematikou nezastupitelné místo, neboť je známou skutečností, že předcházení nemocem je podstatně důležitější a efektivnější než jejich léčení. A tak je tomu i u kriminality.

Anotace

Práce se zabývá problematikou vlivu prostředí na dítě. Konkrétně tím, jakým způsobem mohou nejvýznamnější socializační činitelé ovlivňovat nástup a vývoj sociálně patologických jevů jedince. Podstatná část práce je věnována kriminalitě mládeže obecně, jejímu vývoji a v neposlední řadě i prevenci a specifickým možnostem, jak delikventnímu chování mládeže čelit a jak mu předcházet.

Klíčová slova

Socializace. Prostředí. Rodina. Škola. Kriminalita. Mladistvý. Prevence.

Annotation

The diploma thesis tackles the issue of the influence of the social environment on children. In particular, the key question is how the most critical socializing factors can affect the start and development of socially pathological phenomena and manifestations of the individual. The bulk of the thesis deals with the general aspects of the crime behavior of the youth, with its development and, last but not least, with its prevention. There the specific preventive measures to confront and mainly to anticipate and prevent it are of the interest.

Keywords

Socialization. Social environment. Family. School. Criminality. Adolescent. Prevention.

Seznam použité literatury

1. BLÍŽKOVSKÝ, B. *Systémová pedagogika*. Ostrava: Amosium servis, 1992, ISBN 80-85498-18-9.
2. GILLERNOVÁ, I., Buriánek, J. *Základy psychologie, sociologie*. Praha: Fortuna, 1995, ISBN 80-7168-242-X.
3. HARTL, P., HARTLOVÁ, H. *Psychologický slovník*. 1. vyd. Praha: Portál, 2000, ISBN 80-7178-303-X.
4. HLADÍLEK, M. *K obecným základům pedagogiky*. Liberec: TU v Liberci, 1997, ISBN 80-7083-265-7.
5. HELUS, Z. *Osobnost a její vývoj*. Praha: Univerzita Karlova, 2003, ISBN 80-7290-125-7.
6. HELUS, Z. *Sociální psychologie pro pedagogy*. Praha: Grada, 2007, ISBN 978-80-247-1168-3.
7. HOFBAUER, B. *Děti, mládež a volný čas*. Praha: Portál, 2004, ISBN: 80-7178-927-5.
8. CHMELÍK, J. *Mravnost, pornografie a mravnostní kriminalita*. Praha: Portál, 2003, ISBN 80-7178-739-6.
9. JANDOUREK, J. *Úvod do sociologie*. Praha: Portál, 2003, ISBN 80-7178-749-3.
10. JANDOUREK, J. *Sociologický slovník*. Praha: Portál, 2001, ISBN 80-7178-535-0.
11. KLIMEŠ, L. *Slovník cizích slov*. Praha: SPN, 1981, číslo publikace 2-54-13/5b.
12. KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál, 2008, ISBN 978-80-7367-383-3.

13. LANGMEIER, J., Krejčířová, D. *Vývojová psychologie*. 2. aktualizované vyd. Praha: Grada Publishing, 2006, ISBN 80-247-1284-9.
14. MATĚJČEK, Z. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. Praha: Portál, 1994, ISBN 80-85-282-83-6.
15. MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 2003, ISBN 80-7178-771-X.
16. MATOUŠEK, O. *Dospívání chlapců v Čechách a na Moravě*. Praha: Portál, 1997, ISBN 80-7178-121-5.
17. MUHLPACHR, P. *Sociopatologie*. 1. vyd. Brno: SPFMU, 2008, ISBN 978-80-210-4550-7
18. MUCHA, I. *Sociologie, základní texty*. Pelhřimov: 999, 2004, ISBN 80-86391-13-2.
19. NAKONEČNÝ, M. *Sociální psychologie*. Praha: Academia, 1999, ISBN 80-200-0690-7.
20. NAKONEČNÝ, M. *Základy psychologie*. 1. vyd. Praha: Academia, 1998, ISBN 80-200-0689-3.
21. NEŠPOR, K. *Středoškoláci o drogách, alkoholu a kouření a lepších věcech*. Praha: Portál, 1995, ISBN 80-7178-086-3.
22. NOVOTNÝ, P. *Epidemie delikvence*. Liberec: Dialog, 2006, ISBN 80-86761-45-2.
23. PÁVKOVÁ, J. a kol. *Pedagogika volného času*. Praha: Portál, 1999, ISBN 80-7178-295-5.
24. PELIKÁN, J. a kol. *Mládež-drogy-společnost*. Praha: PFUK, 1997, ISBN 802-4461.

25. ŘEHOŘ, A. *Metodické pokyny pro vypracování bakalářské a diplomové práce*. Brno: IMS, 2008.
26. ŘEZNÍČEK, M. *Prevence sociálních deviací*. Praha: UK, 1994, ISBN 80-7066-933-0.
27. SEKOT, A. *Sociologie v kosce*. Brno: Paido, 2002, ISBN 80-7315-021-2.
28. SEMIGINOVSKÝ, B. *Abeceda. Bariéry proti sociálně patologickým jevům u žáků základních škol*. Liberec: Fórum pro zdraví, edice Prevence, 2005, ISBN 802-239-6998-6.
29. TRAIN, A. *Nejčastější poruchy chování dětí*. Praha: Portál, 2001, ISBN 80-7178-503-2.
30. VÁGNEROVÁ, M. *Poruchy adaptace*. Liberec: TU v Liberci, 1996, ISBN: 80-7083-177-4.
31. VANÍČKOVÁ, E., HADJ-MOUSSOVÁ, Z., PROVAZNÍKOVÁ, H. *Násilí v rodině*. Praha: MPSV, 1995, ISBN 80-85529-17-3.
32. ZOUBKOVÁ, I. *Kontrola kriminality mládeže*. Dobrá voda: Aleš Čeněk, 2002, ISBN 80-86473-08-2.
33. Česká tisková kancelář [online].
URL <http://www.ctk.cz/>
34. České noviny [online].
URL <http://www.ceskenoviny.cz/>
35. Ministerstvo práce a sociálních věcí [online].
URL <http://www.mspv.cz/>
36. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy [online].
URL <http://www.msmt.cz/>

37. Policie České republiky [online].
URL <http://www.policiecr.cz/>

38. Ministerstvo vnitra [online].
URL <http://www.mvcr.cz/>

Seznam příloh

Příloha 1

obrázek - grafické znázornění odpovědí na otázky

1. Vyrůstal(a) jsi v úplné rodině?
2. Jakou závislostí trpěl některý z Tvých rodičů?

Příloha 2

obrázek - grafické znázornění odpovědí na otázky

3. Za jaký úmyslný trestný čin byl odsouzen některý z Tvých rodičů?
4. Jaký výchovný styl z nabízených Tví rodiče upřednostňovali?

Příloha 3

obrázek - grafické znázornění odpovědí na otázky

5. Používali Tví rodiče tělesné tresty?
6. Jakou školu navštěvuješ?

Příloha 4

obrázek - grafické znázornění odpovědí na otázky

7. Jakým způsobem trávíš volný čas?
8. Jakého zájmového kroužku jsi členem?

Příloha 5

obrázek - grafické znázornění odpovědí na otázky

9. Jaké návykové látky jsi pravidelně užíval(a) nebo užíváš?
10. Jakých vážnějších deliktů jsi se ve svém dosavadním životě dopustil(a) nejčastěji?

Příloha 6

obrázek - grafické znázornění odpovědí na otázky

11. Co bylo hlavním důvodem spáchání těchto deliktů?
12. O kom se domníváš, že má na tebe a tvé chování největší vliv?

Příloha 7

obrázek - grafické znázornění odpovědí na otázky

13. Zasáhla tvůj život nějaká změna či událost, která tě nadmíru ovlivnila?
14. Jaké jsou tvé životní cíle?

